

Las Jon

Svenska regleringar
under 200 år
En svepande översikt

Benny Carlson

Meddelande från Ekonomisk-historiska institutionen
Nr 43, 1986, Lunds universitet

Detta arbete är utfört som ett forskningsunderlag för SNS Konjunkturråds rapport 1986 med finansiellt stöd från Jan Wallanders forskningsstiftelse.

↓ ingår i kapitlet
"Privilegijöken"

Inledning

De svenska regleringarnas historia är inte skriven och denna uppsats kan inte råda bot på den bristen. Uppsatsen är snarast ett försök att med hjälp av några fragment ur den ekonomiska och ekonomiskhistoriska litteraturen på ett mycket översiktligt sätt redovisa de svenska regleringarna från omkring 1800 och fram till våra dagar. Ambitionen är också att i någon mån - och med hjälp av några ekonomers och ekonomhistorikers omdömen - analysera orsaker till och effekter av regleringarna under olika perioder.

Vad menas då med regleringar? International Encyclopedia of the Social Sciences (1968) ger följande definition:

"In its broadest sense the term 'regulation' may be taken to comprehend all of the controls that government imposes on business of all kinds. In the narrower sense in which the term is used here, it is limited to control of the services provided and rates charged by private enterprises engaged in the provision of transport, communication, electricity, gas, and other utility services. In this sense, regulation is largely an American institution."

Det finns en omfattande amerikansk litteratur kring regleringar, men den behandlar främst regleringar i den "snävare bemärkelsen", i deras egenskap av "amerikansk institution".

Mot svensk bakgrund har Erik Lundberg i "Konjunkturer och ekonomisk politik" diskuterat skillnaden mellan regleringar och andra ekonomisk-politiska medel:

"Beträffande den ekonomiska politikens medel kan vi särskilja två huvudtyper: generellt verkande ekonomisk-politiska medel av typen penningpolitik, valutapolitik och finanspolitik å ena sidan och specifikt ingripande medel, som brukar hänföras till rubriken regleringar, å andra sidan. Åtgärder av den förra typen avser att skapa allmänna betingelser för den ekonomiska utvecklingen utan att mera omfattande detaljåtgärder, som träffar enskilda företag och individer, behöver tillgripas. Den andra typen av medel såsom priskontroll, importkontroll, byggnadsreglering o dyl går ut på att i varje enskilt fall föreskriva arten och omfattningen av vederbörande transaktion /.../." (1)

Lundberg arbetar som synes med en ganska snäv definition som är präglad av att han studerar regleringarna i Sverige under den första efterkrigstiden, i slutet av 40-talet.

ISSN 0348-680-X

© Ekonomisk-historiska institutionen,
Lunds universitet, 1986.

Printed in Sweden
AV-centralen
Lund

Det tycks inte finnas någon en gång för alla fastslagen definition på begreppet reglering. Det tycks i stället vara så att begreppet - inom vissa gränser - definieras så att det omfattar den typ av åtgärder man för stunden vill studera.

Syftet här är att redogöra för regleringar i begreppets "vidaste bemärkelse". Jag har därför stannat för en definition som går ut på att regleringar är förändringar av de formella spelreglerna i ekonomin, alltså närmast lagar och förordningar som syftar till att styra vissa av marknadens aktörer i en viss riktning. Detta till skillnad från ekonomiskpolitiska åtgärder som påverkar de "allmänna betingelserna" i ekonomin och som inte kräver någon ändring av de formella spelreglerna, t ex justeringar av penningmängd, ränta, växelkurser och budgetbalans.

Någon klar gränslinje mellan regleringar och andra typer av ekonomisk-politiska medel går knappast att dra och detsamma gäller mellan ekonomiska och andra regleringar. Jag kommer inte heller att dra någon gräns mellan sk marknadskonforma och marknadsstyrande åtgärder, även om det är de senare som drar till sig den största uppmärksamheten.

Orsaker

Den växande mängden regleringar under 1900-talet måste ses som en sida av den offentliga sektorns expansion över huvud taget. Att denna expansion vanligen mäts som offentliga inkomsters och utgifters andel av BNP, andelen offentligt sysselsatta osv, och inte i "regleringsvolym", är inte svårt att förstå. Daniel Tarschys:

"Sådana förlopp är svåra att kvantifiera. Utgifts- eller intäktssiffror har ofta fått tjänstgöra som mätare helt enkelt därför att de är lättare att hantera än det man egentligen vill komma åt." (2)

Det finns en uppsjö förklaringsansatser till den offentliga sektorns expansion, allt från diskussioner kring "historiska tillfälligheter" som krig och kriser (som knappast är tillfälligheter) till mer eller mindre helgjutna teorier som spänner över hela fältet från marxismen till Public Choice. (3)

Teorier som vill ge en övergripande förklaring till den offentliga sektorns expansion i västliga industriländer under 1900-talet måste med nödvändighet vila på ett antal högst generella samband. En teori som vill försöka förklara statens beteende under 1700-talets merkantilism, 1800-talets liberalism och 1900-talets "nymerkantilism" (för att ta till det riktigt grova schemat) måste stiga till en än mer svind-

lande generaliseringsnivå. Jag ska inte försöka lansera någon sådan teori utan nöjer mig med att foga ihop några element som torde vara bra att ta med i analysen om man vill förstå statens över tiden skiftande beteende.

Man kan knappast diskutera statens roll utan att hamna i en politisk-ideologisk fälla eller möjligen fälla. Man bör därför åtminstone på ett ungefär ange vilken fälla man inordnar sig i.

Enligt ett ortodoxt marxistiskt synsätt är staten ett redskap i den härskande klassens tjänst med uppgift att garantera det rådande systemets reproduktion - utgångspunkten är alltså att någon verklig systemförändring inte kan åstadkommas genom politiskt inflytande över staten.

Enligt en extremt liberal syn är nattvaktarstaten en neutral institution som representerar ett helhetsintresse medan välfärdsstaten är ett redskap med vars hjälp olika intressegrupper skaffar sig privilegier som de inte gjort sig förtjänta av på marknaden - utgångspunkten är alltså att de flesta mänskliga behov på ett någorlunda rättvist sätt kan tillgodoses på marknaden.

Enligt synsättet här, som närmast ansluter till en socialreformistisk tradition och som jag väljer därför att det enligt min (ideologiskt färgade) uppfattning ger en mera nyanserad och realistisk beskrivning av verkligheten, garanterar staten det ekonomiska och sociala systemets reproduktion genom att röja väg för den ekonomiska utvecklingen och genom att "lösa" konflikter som i samband med denna utveckling, eller brist på utveckling, hotar systemet inifrån och utifrån, två uppgifter som emellanåt är sammanfallande, emellanåt motstridande. Det finns emellertid ingen garanti för att systemet reproduceras i kvalitativt oförändrad form. Inte heller utgör marknaden en garanti för att flertalet mänskliga behov på ett rimligt sätt blir tillgodosedda.

Gentemot den ortodoxa marxismen kan man alltså invända: Visserligen domineras staten av vissa klasser och grupper, men den politiska styrkebalansen ändras hela tiden i takt med underliggande ekonomiska och sociala förändringar som tvingar fram ständigt nya kompromisser med och mellan grupper som är på frammarsch eller reträtt, vilket medför politiska ingrepp som gradvis förändrar systemets struktur.

Gentemot den extrema liberalismen kan man invända: Visserligen är (välfärds)staten ett redskap med vars hjälp olika grupper tillgodoser sina särintressen, men staten tillgodoser samtidigt ett helhetsintresse, eftersom marknaden inte kan lösa alla grupperns problem och eftersom vissa grupper alltså i frånvaro av statsingripande skulle utgöra ett hot mot systemets sammanhållning, som trots allt är en förutsättning för att några särintressen över huvud taget ska kunna tillgodoses.

Staten kommer därmed att spela olika roller i olika situationer, roller som påverkas av och påverkar:

1. Kraven från den ekonomiska och sociala verkligheten: Utveckling av befolkning, teknik, efterfrågan, företagsstorlek, strukturförändringar, konjunkturrörelser, kriser och krig.
2. De klasser och intressegrupper som dominerar staten politiskt.
3. De egenintressen som byråkratin kan tänkas driva.
4. De teorier och tekniker för statens agerande som står till buds.

Under den första punkten ryms den mångskiftande flora av företeelser som brukar figurera i teorierna om statens tillväxt i det industriella samhället (och som allesammans griper in i varann):

a) Befolkningsutveckling och -struktur. Kan påverka behovet av barna-, åldrings- och sjukvård, utbildning och bostäder, och därmed ställa krav på offentlig planering och styrning av utbudet på dessa områden.

b) Teknisk nivå. Kan påverka behovet av infrastruktur, utbildning och forskning. Påverkar den optimala produktions-skalan och därmed företagsstorleken (se vidare punkt d). (Påverkar dessutom statens förmåga till maktutövning).

c) Efterfrågestruktur. Kan påverka efterfrågan på offentliga varor och tjänster när inkomsterna ändras, absolut eller relativt.

d) Företagsstorlek och monopoliseringsgrad. Här finns olika tolkningar av de tänkbara sammanhangen. Från främst liberalt håll betonar man gärna att statliga regleringar förrycker den fria konkurrensen och gynnar uppkomsten av monopol. Från främst socialistiskt håll betonar man gärna att monopolens framväxt är ett inneboende drag i den kapitalistiska utvecklingen och att staten måste gripa in med regleringar för att styra när den fria konkurrensen är satt ur spel. De båda synsätten är inte helt oförenliga. Man kan mycket väl tänka sig en "ond cirkel" av monopolisering och reglering och frågan gäller då närmast var man ska söka startpunkten. (Storföretagen har dessutom betydelse genom att de lär staten nya planeringstekniker).

e) Strukturförändring. Kan medföra krav på skydd för av ökad konkurrens och/eller minskad efterfrågan hotade men "oumbärliga" branscher (t ex jordbruket ur beredskaps-synpunkt) och regioner som håller på att utarmas. Man kan vidare tänka sig att olika faser av strukturförändring stäl-

ler olika krav på staten. Inom en period av strukturförändring kan man urskilja en omvandlingsfas, när nya produktionsriktningar slår igenom, och en rationaliseringsfas, när de nya intressena och riktningarna är etablerade. Statens produktion av "övergripande" eller "produktionsbefrämjande" tjänster (t ex information, arbetsförmedling, forskning) skulle då öka särskilt kraftigt i rationaliseringsfasen, som kännetecknas av ökad stelhet och hårdnande konkurrens. (4)

f) Konjunkturrörelser. Kan medföra krav på olika former av stabiliserings-, arbetsmarknads- och socialpolitik.

g) I gränslandet mellan ekonomi och politik, och i förlängningen av de konjunkturrella svängningarna och strukturella spänningarna, återfinns vi dessutom krig och kriser, som å ena sidan ställer extraordinära krav på resursallokering och stabilisering, å andra sidan (åtminstone vad gäller krig) skapar politisk samling kring sådana ingripanden (vad som på skatteområdet brukar gå under beteckningen "displacement effects").

Statens roll som medlare och omfördelare har självfallet ökat i takt med den politiska demokratiseringen. Gunnar Myrdal har ställt detta samband i blixtbelysning:

"Inkomstfördelningen har formen av en pyramid. De fattiga är de många. I en demokrati med effektiv allmän rösträtt är detta en av förklaringarna till att vi oavbrutet rör oss i riktning mot offentlig kontroll och dirigering." (5)

I en icke-demokratisk stat kan enstaka grupper i viss mån monopolisera den politiska makten och skapa symmetri mellan de politiska och ekonomiska sfärerna. Behovet av medlande regleringar blir minimalt men behovet av repressiva kan bli desto större. I en demokratisk stat råder normalt bristande symmetri mellan valens och marknadens utslag, vilket ställer större krav på medlande (omfördelande) regleringar.

Ett gammalt välkänt tema, som nog kan ha fog för sig, gör gällande att ett statsingripande leder till ett annat. Gustav Cassel använde på 30-talet den suggestiva bilden av "en skruv utan ände". (6) Mancur Olson har på senare tid påpekat att intressegruppernas påtryckningar gör statens regleringar komplicerade, därför att de skapar särskilda regler och undantag, som lockar andra grupper att hitta kryphål, som byråkraternas försöker täppa till med nya regleringar. (7)

Vidare kan man kanske tänka sig - även om det är svårt att leda i bevis - att det finns en slags självständig dialektik i det ekonomiskpolitiska mönstret som till en del kan förklara vågorna av av- och påreglering. När en eko-

nomi som lyder under en viss typ av ekonomisk politik hamnar i en kris får politiken - som ju ofta är mera synlig än de underliggande problemen - rimligen klä skott för misslyckandena. Kraven på en kursändring växer. När den nya kursen är etablerad och bär ansvaret och nya svårigheter tornar upp sig är det dags för en ny kursändring. Alternativt skulle man kunna se det som så att en viss typ av politik drivs till den gräns, där den framkallar en motreaktion, som i sin tur drivs till sin gräns.

Effekter

Påståenden om generella samband bakom statens regleringsbeteende måste tas med en nypa salt och detsamma gäller i om möjligt än högre grad påståenden om effekten av regleringar i allmänhet. Inte desto mindre stöter man ofta på tvärsäkra uttalanden. Ett par exempel, vad gäller regleringar och inkomstfördelning: "Omfördelningen i vår tids stater går inte från de rikaste till de fattigaste utan mellan olika grupper inom medelklassen", skriver Gordon Tullock. (8) Gunnar Myrdal resonerar tvärtom: "Så snart ett nytt statsingripande eller en halvoffentlig reglering införes, kommer detta ingripande i våra länder att tendera till att också bli utnyttjat som ett medel att skapa ökad jämlikhet." (9)

"Antireglerarna" hävdar vanligtvis att regleringar stör marknadsmekanismen och därmed försämrar resursallokeringen. "Reglerarna" å sin sida hävdar att de vill uppnå en viss resursallokering som marknadsmekanismen inte kan frambringa. Det enda säkra påståendet är förmodligen att regleringarna påverkar resursallokering och inkomstfördelning. Huruvida vinsten av en reglering uppväger förlusten är en fråga som får avgöras i varje enskilt fall, vilket inte är det lättaste eftersom dessa poster ytterst måste bestå av subjektiva bedömningar hos grupper av vinnare och förlorare. Förhållandet illustreras kanske enklast med ett Heckscher-citat:

"1 000 kr, tagna från en person med millioninkomst och lagda till inkomsten åt en person med 1 000 kr i inkomst förut, komma frånsett rent abnormalt fall att bereda den förre långt mindre känsla av förlust än den senare av vinst." (10)

Det är dessutom ofta svårt att uttala sig om hur djupt ingripande en reglering är, om man inte noga analyserar dess bakgrund, av den anledningen att marken, dvs marknaden, i olika fall kan vara olika väl förberedd. En till synes radikal reform/reglering kan i själva verket utgöra en kodifie-

ring av en praxis som redan är utbredd på marknaden genom frivilliga avtal.

Merkantilismen (ca 1800)

I Sverige bar den ekonomiska politiken ännu i början av 1800-talet merkantilistiska drag. I merkantilisternas värld existerade ingen "osynlig hand" som kunde leda ekonomin i optimala banor. I deras värld måste statens synliga hand gripa in och ordna allt till det (ur nationens synpunkt) bästa. Merkantilisterna var å andra sidan inga anhängare av statlig företagsamhet. Resultatet blev ett nätverk av regleringar som syftade till att leda privata producenter och konsumenter på den "rätta" vägen, regleringar av råvaruförbrukning, av konkurrensen mellan och inom olika näringar, av handel och sjöfart, av inkomstfördelningen. I hög grad tjänade regleringarna syftet att garantera olika grupper deras hävdvunna privilegier och skyldigheter. Till saken hör att regleringarna var avsedda för en ekonomi i blygsam tillväxt och att staten förfogade över blygsamma medel för att se till så att de efterlevdes.

Låt oss för ett ögonblick granska några av de bärande trådarna i det nätverk av regleringar som omspann den svenska ekonomin runt år 1800. Den bild som framträder är - liksom bilden av den följande moderniseringsprocessen - präglad av Eli Heckscher och Arthur Montgomery, tongivande ekonomhistoriker med liberal samhällssyn. Deras historieskrivning har visserligen genomgått en del revideringar men någon alternativ framställning av statens och regleringarnas roll i moderniseringsförloppet har knappast lanserats.

Vid 1800-talets början hade förändringens vind börjat blåsa inom jordbruket. Ett halvsekel tidigare hade restriktionerna mot hemmansklyvning mjukats upp som ett led i merkantilisternas strävan att öka befolkningen för att hålla landets militär styrka uppe och lönerna nere. Samtidigt sattes skiftesrörelsen igång och rullade vidare i mer än ett århundrade - storskifte 1749, enskifte i Skåne 1803, allmänt enskifte 1807, laga skifte 1827. Staten framstår här som den drivande kraften. "Det var först genom statsmaktens ingripande som skiftesrörelsen över huvud kunde komma igång." (11) En marknad för jordbruksprodukter fick växa fram. Åren 1775 och 1780 fick jordbrukarna rätt att fritt sälja sin spannmål och 1815 blev handeln med övriga jordbruksprodukter fri. De agrara reformerna framstår alltså som en kombination av av- och påregleringar, som gav utrymme för en folkökning, som i sin tur förändrade jordbrukets och samhällsekonomin struktur.

Inom övriga näringar var det gamla regelnätet ännu så länge intakt. Regleringen av järnhanteringen - som grundades på farhågor för skogsbrist och därmed stigande kolpriser - innebar såväl etableringskontroll som produktionskvoter för varje enskilt bruk. Import av tack- och stångjärn och export av malm och tackjärn var förbjuden. Politiken hade också ett monopolistiskt syfte. Sveriges ställning på den internationella järnmarknaden var sådan att man genom att begränsa produktionen kunde hålla priserna uppe. Järnhanteringen tycks också ha varit den näring inom vilken staten hade störst möjlighet att se till så att lagarna efterlevdes.

Inom sågverksindustrin var det sämre ställt med lagligheten. Också här rådde etableringskontroll och produktionskvoter. Syftet var att se till så att sågverken inte konkurrerade med järnbruken om skogen.

Stadshantverket dominerades av skråna, som syftade till att reglera konkurrensen inom en ganska statisk produktion och till att bevara handel och industri i städerna. Skråväsendet omfattade på ett ungefär det egentliga hantverket medan manufakturerna eller "fabrikerna" stod under "hallrätt". Manufakturerna var merkantilisternas skötebarn men sysselsatte bara någon procent av landets arbetskraft. De var i betydligt mindre grad än hantverket kringskurna av regleringar. Montgomery är f ö inte benägen att se vare sig skråväsende eller industrireglering som någon hämsko för den industriella utvecklingen (vilket delvis hänger samman med den vikt han tillmäter exportefterfrågan som dynamisk kraft):

"De allmänna förutsättningarna för ett kommersiellt och industriellt genombrott i vårt land var ganska ogynnsamma ända till in mot mitten av århundradet, och städerna skulle knappast ha haft någon högkonjunktur, även om den ekonomiska politiken hade varit mera liberal. När de ekonomiska utsikterna började ljusna befann sig också skråväsendet och regleringen av industrin i full avveckling och kunde inte utöva något hämmande inflytande." (12)

Handel och sjöfart var också föremål för merkantilisternas livliga intresse. Inrikeshandeln skulle förbehållas städerna och dessutom organiserades köpmännen efter mönster från skråna. Vad gäller utrikeshandeln härskade höga tullar och förbud i hela Europa och "Sverige hörde till de länder som tillämpade de prohibitiva idéerna med alldeles speciell iver". (13) Handelsvolymen sågs som en mer eller mindre "given storhet", som det gällde att kapa åt sig så mycket som möjligt av. Inom sjöfarten härskade det s k produktplakatet från 1724 som förbjöd utländska fartyg att frakta annat än

sitt eget lands produkter till Sverige och som innebar lägre kapacitetsutnyttjande och därmed högre fraktkostnader för dessa fartyg.

De krav som ställdes på kapitalmarknaden var ganska modesta. Aktiebolagets rättsliga ställning var oklar - bolag bildades ibland med oktroj av regeringen, ibland utan. Riksbanken hölls i strama tyglar av riksdagen - räntan bestämdes av riksdagarna och kunde inte ändras mellan dem och fick f ö inte överstiga 6 procent. Bankens kreditgivning var dessutom mycket begränsad och gick ofta till riskfyllda projekt mot låg ränta.

Arbetsmarknaden reglerades i första hand av tjänstehjonsstadgan, som innebar ett tvång för de medellösa klasserna att ta anställning som tjänstehjon. Den kombinerades med en regel om "laga försvar", som sökte definiera de grupper som var undantagna från tvånget. Samtidigt begränsades hjonens rörelsefrihet genom bestämmelser om uppsägningstid och genom fattigvårdslagstiftningen, som (efter 1788) gav varje församling rätt att vägra vissa grupper av hjon att flytta in. Lagstiftningen försökte slå ett antal flugor i en smäll. Den skulle 1) säkra tillgången på arbetskraft för bönder och godsägare och för staten själv (den som ertappades utan arbete kunde tas ut till krigstjänst eller användas i kronans civila arbeten), 2) skapa full sysselsättning, 3) motverka konkurrens om arbetskraften som kunde driva upp lönerna, 4) lätta trycket på fattigvården och 5) motverka lösdriveri. I vilken mån lagarna upprätt-hölls är förstås svårt att säga. "Det hela var ganska säkert mera symptomatiskt än effektivt", tror Heckscher. (14)

Liberalismens genombrott (1820-65)

En bit in på 1800-talet började olika dynamiska processer, av såväl utländskt som inhemskt ursprung, göra sig påminda i den svenska ekonomin och de motsvarades av liberala strömningar på det politiska planet. Efter 1820 växte det fram "en borgerlig liberalism av europeisk typ, uppbyren av brukspatroner, grosshandlare samt enstaka godsägare och vissa bondegrupper". (15) Adeln och borgarna var klivna i en konservativ och en liberal falang, bland prästerna dominerade de konservativa, bland bönderna - som ju var underrepresenterade i ständsriksdagen - de oppositionella. Nya grupper inlemmades i borgar- och bondestånden och det förra blev alltmer ett organ för den växande medelklassen. 1840-41 års riksdag brukar räknas som upptakten till ett "liberalt genombrott".

Kring 1820 hade utvecklingen inom den engelska järnhanteringen ryckt undan förutsättningarna för den svenska järnregleringen. "Hela möjligheten att driva monopolistisk politik var ur världen", skriver Heckscher och konstaterar att näringen under de följande 40 åren genomgick den "kanske mest grundliga upprensningen med l'ancien régimes snårskog av regleringar". (16) 1835 röjdes hindren för inrikes handel med tackjärn undan, 1846 avskaffades produktionskvoterna för stångjärn, 1856 blev export av tackjärn tillåten och en tid därefter export av malm. Exportförbudet ersattes till en början med höga tullar, som emellertid avskaffades 1863. De sista resterna av järnbruchsregleringen försvann 1859.

Regleringen av sågverken var som sagt inte särskilt effektiv och kunde avvecklas utan alltför stort ståhej. Från 1841 var trävaror i stort sett fria från exporttullar och produktionsbegränsningarna slopades 1842. Etableringskontrollen fanns visserligen kvar till 1863 men var närmast en "tom formalitet". (17)

Slaget om skråna rasade som värst på 1820- och 30-talen och utgången påverkades inte minst av folkökningen. 1846 års näringsfrihetsförordning gjorde "åtminstone på papperet till stor del slut på skråväsendet" (18) och likställde i huvudsak land och stad vad gällde rätten att driva hantverk. Vissa restriktioner levde emellertid kvar fram till 1864 års näringsfrihetsförordning.

Reformerna 1846 och 1864 utgjorde också de viktigaste etapperna i liberaliseringen av inrikeshandeln genom att de skrämmässiga kraven på köpmännen försvann och landsbygden likställdes med städerna. Den restriktiva sjöfartspolitik avvecklades gradvis från slutet av 20-talet genom traktater med olika länder som befriade deras fartyg från produktplakatet. En pådrivande faktor var de repressalier USA och en del andra länder riktade mot den typ av sjöfartspolitik som bedrevs av bl a England och Sverige. På tullpolitikens område dröjde liberalismens genombrott till 1853-54, då högkonjunkturen och Krimkriget drev upp livsmedelspriserna och gjorde det angeläget att sänka tullar och skrota import- och exportförbud. Tullarna slopades permanent 1857 mot böndernas vilja. 1865 anslöt sig Sverige till det franska handelstraktatsystemet och ytterligare tullsänkningar genomfördes. "Detta utgjorde i det närmaste frihandels höjdpunkt i Sverige." (19)

Genom en förordning 1848 blev aktiebolaget reglerat av lagen. Det dröjde emellertid till högkonjunkturen på 1870-talet innan bolagsformen fick något större genombrott. Bankväsendets utformning var, som Ingemar Nygren skriver, "en central fråga i den stora uppgörelsen mellan konservatism och liberalism kring seklets mitt". (20) Röntan

släpptes fri 1864 sedan bankerna i praktiken gått händelserna i förväg och fri etableringsrätt för banker infördes.

Rörelsefriheten på arbetsmarknaden ökade genom att fattigvårdsreformerna 1847 och 1853 erkände den fria flyttningsrätten. Det blev också fritt fram för utlänningar att ta arbete i Sverige genom att passsvånget upphävdes 1860 och principen om det "fria folkutbytet" slogs fast. De gamla skrå- och hallordningarnas bestämmelser om minimiålder fick 1846 en mera generell karaktär genom att åldersgränsen för arbete i fabrik och hantverk sattes till 12 år. 1852 förbjöds nattarbete i fabriker för ungdomar under 18 år. Genom reformerna 1846 och 1864 avskaffades också de speciella strejkrätt som gällt i fabriker och manufakturver. För de arbetare som omfattades av tjänstehjonsstadgan gällde naturligtvis ingen strejkrätt. Lagarna om "försvarslöshet" kunde användas också mot andra arbetargrupper - vilket hände under Sundsvallsstrejken 1879 - och avskaffades först 1885.

I liberalismens kölvatten (1865-1914)

Liberalismens och avregleringens Sturm und Drang-period inföll alltså ungefärligen mellan 1840 och 1865. Den politiska maktförskjutning som inträffade när ständsriksdagen 1866 ersattes med tvåkammarsriksdagen fick emellertid oväntade konsekvenser. "1866 års riksdag tedde sig på papperet som en seger för medelklassen" men det visade sig snart att denna "blivit satt på mellanhand mellan aristokratien i första kammaren och bönderna i andra kammaren". (21) Bönderna hade nog varit mera oppositionella än liberala och oppositionslustan avtog rimligtvis sedan deras politiska inflytande ökat. Runt sekelskiftet började arbetarklassen sin fram-marsch och blev, särskilt sedan allmän rösträtt för män införts 1909, en maktfaktor att räkna med. "De tidigare agrara och medelklassintressena blev balanserade av en kraft i politiken som skulle sätta sin prägel på denna under hela den följande perioden." (22) De konservativa kunde å sin sida knappast undgå att påverkas av det tyska exemplet på socialpolitikens område.

Redan under 1870-talets andra hälft höjdes, mot bakgrund av fallande spannmålspriser, protektionistiska röster. I början av 80-talet återhämtade sig konjunkturen och priserna och en ny handelstraktat slöts med Frankrike. Snart rasade spannmålspriserna och tullstriden på nytt och vid 1888 års riksdag följde "det stora tullpolitiska systemskiftet". (23) Spannmålstullar infördes och industritullarna höjdes så mycket som traktaten med Frankrike tillät. När

traktaten löpte ut 1892 höjdes tullarna ytterligare. Sverige drogs därefter in i det tyska handelstraktatsystemet och tillämpade ett s k solidaritetssystem, "sålunda en ordning som skulle genomföra - den nära nog mot tankelagarna stridande - uppgiften att premiera alla näringar på en och samma gång". (24) De stigande priserna från 1890-talets mitt och fr a under första världskriget kom emellertid att urholka tullskyddet högst avsevärt.

Åsikterna bland ekonomer och ekonomhistoriker om tullsystemets verkningar har gått i sär. Heckscher anser att tullarna bidrog till ökad självförsörjning och ökad differentiering av produktionen, vilket var till nytta i krigstid men i övrigt verkade svagt hämmande på tillväxten. På det hela taget tror han inte att verkningarna var "viktiga eller åtminstone avgörande i vare sig den ena riktningen eller den andra". (25) Montgomery menar att produktionen för hemmamarknaden vann terräng på kort sikt men att exporten hävdade sin ställning på lång sikt och att industritullarna i undantagsfall kan ha tjänat som uppfostringstullar. Han ansluter sig också till Heckschers uppfattning "att Sveriges industriella historia i stort sett skulle ha blivit ungefär densamma, även om systemskiftet av åren 1888 och 1892 inte kommit till stånd". (26) Cassel tror däremot att tullarnas verkningar var av övervägande positiv art. Tullarna på "avverkningsindustrierna" (skog och malm) hade drabbat ägarna av naturtillgångar men lett till en mera allsidig utveckling av näringslivet. Frihandelsalternativet skulle ha lett till snabbast möjliga avverkning av naturtillgångarna, till kapitalexport och emigration. (27)

Heckscher noterar också att monopoliseringstendenserna inom industrin förstärktes av protektionismen. Redan i början på 1900-talet var såväl Heckscher som Cassel uppmärksamma på dessa tendenser, som de då huvudsakligen såg som naturnödvändiga inslag i den industriella utvecklingen, beroende på faktorer som stordriftsfördelar och ökad fast kapitalbildning. (28)

I mitten av 1880-talet godtogs principen att riksbanken skulle ha ensamrätt till sedelutgivning och riksbanken började fungera som en centralbank med rörlig diskontopolitik. 1887 inrättades bankinspektionen - "en internationellt unik företeelse" - med uppgift att granska affärsbankernas verksamhet. (29) 1897 upphörde riksbanken med inlåning och fick i stället monopol på sedelutgivning.

Reglerna för barnarbete var ganska tomma formler så länge deras efterlevnad inte övervakades. 1881 lades kontrollen i händerna på hälsovårds- och kommunalnämnderna och först 1900 inrättades en särskild inspektionsmyndighet. Samma år utvidgades reglerna till att gälla kvinnoarbete i industrin. Genom en lag om skydd mot yrkesfara 1889 ställ-

des vissa krav på sanitära förhållanden och skydd mot olycksfall och samtidigt inrättades en yrkesinspektion. 1901 följde en lag om ersättning till följd av olycksfall i arbetet, men beloppen var små - "fattighusbelopp", för att tala med Branting. (30) 1909 kom en förordning om nattarbetsförbud för kvinnor, 1912 en ny arbetarskyddslag. Frågan om en pensionsförsäkring hade diskuterats redan på 1880- och 90-talen men något praktiskt resultat nåddes inte förrän 1913. Akarpslagen, detta "orättens monument" (31) som olagligförklarade strejkvakter, tillkom 1899 och stod kvar in på 30-talet.

Arbetslösheten hade i början av 1800-talet varit föremål för statens intresse men det hade svalnat mot seklets slut. Arbetslösheten betraktades närmast som ett lokalt problem. Den första offentliga (kommunala) arbetsförmedlingen inrättades i Helsingborg 1902. År 1906 beviljades för första gången statsbidrag till denna typ av verksamhet, som genomgick en snabb utbyggnad fram till första världskriget.

Genom sekterna hade ett komplicerat skattesystem vuxit fram, där de indirekta skatterna (tullar, brännvins- och sockerskatt m m) vid sekelskiftet 1900 spelade en dominerande roll. 1902 infördes en svagt progressiv inkomstskatt, 1910 skärptes progressionen samtidigt som förmögenhetsskatt och dubbelbeskattning av aktier infördes, 1914 följde arvs- och gåvoskatt. Statsskatten var 1900 till 15 proc direkt och till 85 proc indirekt. 1915 var motsvarande siffror 54 resp 46 proc! Den drastiska omläggningen till direkta skatter förklaras bl a av utvecklingen på skatteområdet i omvärlden, av krav från vänstern och fr a av att penninginkomsten i takt med den ekonomiska utvecklingen blev allt mera lättåtkomlig. Enrique Rodriguez: "Att den personliga inkomsten blev hårdare beskattad under perioden berodde bl a på att inkomsterna blev mera enhetliga och tydliga och därmed lättillgängliga källor." (32)

Ytterligare en reglering, som kan vara värd att nämna, är 1906 års norrländska förbudslag, som i princip förbjöd skogsbolagen att köpa skog i Norrland.

Vissa regleringar och reformer genomfördes alltså under perioden 1865-1914 inom utrikeshandel och skatteväsende, på kredit- och arbetsmarknaderna. När Montgomery söker formulera ett sammanfattande omdöme om statens roll för industrialiseringen av Sverige under 1800-talet och fram till 1914 är det ändå avregleringarna som kommer i blickpunkten. Han pekar på statens betydelse som kapitalimportör och järnvägsbyggare och fortsätter:

"Men i övrigt har man det intrycket att staten lämnade sitt allra viktigaste bidrag till den stora omvälvningen genom att avveckla det regleringssystem som existerade

vid periodens början. Även om det på många punkter var ganska ineffektivt skulle det dock ha kunnat göra ett stort avbräck för det industriella genombrott som begynt göra sig märkbart under 1850-talet. Det är teoretiskt tänkbart att man i stället skulle ha kunnat bygga upp ett regleringssystem av mera progressiv karaktär. Men i praktiken var den möjligheten utesluten. Det har sagts att historien väsentligen lär att det är det oväntade som inträffar. I varje fall kan man säga att den industriella historien under det här diskuterade skedet innebar så många oväntade nyheter, att en 'planhushållning', som skulle ackommodera sig efter de hastiga förändringarna i situationen, hade måst prestera en rörlighet, som i hög grad hade närmat den till den fria konkurrensens system. Faktiskt fanns det inget praktiskt alternativ till den liberalism och konkurrens som accepterades av staten i och med att det gamla regleringssystemet avskaffades." (33)

Krig och återgång (1914-30)

Första världskriget kom med regleringar och skatter i släp-tåg. När liberaler som Heckscher och Cassel på 30-talet blickade bakåt var det som om de såg ett Atlantis sjunka i havet, torpederat av världskrigets utbåtar. Heckscher siade att 1800-talet med tiden skulle "framstå som en guldålder, en av de rikaste kulturepoker mänskligheten någonsin genomlevat" och betecknade kriget som en avgörande omvälvning i historien, en huvudfaktor bakom utvecklingen mot "den nya statsdespotismen". (34) Cassel konstaterade att kriget medfört "ett oerhört vidgande av statens funktioner på näringslivets område, och denna utveckling visade efter krigets slut en viss tendens att fortgå av sig själv". (35)

Efter kriget präglades emellertid den ekonomiska politiken av en påtaglig strävan att återgå till "guldåldern". Så småningom, efter ett par rejäla omskakningar (inflationskrisen 1919-20 och deflationskrisen 1920-22), lyckades man också återvända till guldmyntfoten, grunden till det gamla systemet.

Erik Lundberg har vid ett tillfälle konstruerat en sju-gradig "termometer" för att ta temperaturen på ambitionerna i den ekonomiska politiken. Han finner att politiken under 20-talets guldmyntfot har den lägsta ambitionsgraden. "Något annat generellt och medvetet mål än att upprätthålla valutasystemet fanns knappast, och automatiken i systemet medförde, att ett minimum av krav ställdes på central pla-

nering och ingripande i näringslivet från statsmakternas sida." (36)

Denna återgång till laissez-faire hade förstas sina politiska orsaker. Liberaler och socialdemokrater hade sedan den allmänna rösträtten drivits igenom inte längre något gemensamt mål att kämpa för. Med arbetarrörelsens fram-marsch för ögonen och revolutionshotet 1917-18 i färskt minne drevs liberaler och konservativa närmare varann; de liberala blev mer konservativa och de konservativa mer liberala. "I stället för kampen mellan höger och vänster om rösträtt, parlamentarism och försvar trädde ekonomiskt klasspolitiska motsättningar mellan borgerlighet och arbetar-klass." (37) Socialdemokratin slets mellan sitt marxistiska arv ("ödestron") och ambitionen att bedriva praktisk reformpolitik. Marxismen erbjöd inget lätthanterligt alternativ till den neoklassiska teorin att omsätta i dagspolitik. Socialdemokraterna kom därför ofta att sluta upp bakom den liberala ekonomiska politiken.

Första världskriget gav alltså det första smakprovet på statliga regleringar i större skala under industrialismen. En rad statliga kommissioner tillsattes under krigets lopp för att organisera produktion, lagerhållning och konsumtion, nämligen industri-, arbetslöshets-, livsmedels-, handels-, folkhushållnings- och bränslekommissionerna. 1914 infördes exportförbud för spannmål, 1915 för nötkreatur, kött och svin m m. 1915-16 infördes maximipriser på spannmål och det senare året genomfördes en fullständig reglering (dvs beslag och ransonerings) av brödsäd. Varubristen blev särskilt påtaglig sen tyskarna i januari 1917 proklamerat det oinskränkta ubåtskriget. Förbrukningen av oljor, metaller och textilråvaror reglerades. Export av maskiner förbjöds. Hyrorerna reglerades. Inte minst den 1917 tillsatta bränslekommissionen fick stor betydelse och sysselsatte vid årets slut ca 37 000 arbetare med skogsavverkning.

Kriget gav också dödsstöten åt det fria folkutbytet. Sveriges första utlänningslag antogs 1914 och definierade de olika grupper som kunde utvisas. 1915 infördes anmälnings-skyldighet för vissa utlänningsgrupper som kom till landet. 1917 infördes passtvang och visering. 1918 måste utlänningsgrupper som redan befann sig i landet ha viserat pass eller uppehålls-tillstånd. Vid viseringen - som innefattade arbetstillstånd - skulle man ta hänsyn till bostadsfrågan och läget på arbetsmarknaden.

Krigsregleringarna sågs allmänt som ett nödvändigt ont och avskaffades över lag efter fredsslutet. Nu stod, som sagt, en återgång till förkrigstidens självreglerande system på dagordningen. Men vissa åtgärder från krigsåren gick i arv till mellankrigstiden, fr a inom arbetsmarknads- och skattepolitiken.

Statens arbetslöshetskommission (AK) hade tillsatts 1914 med uppgift att motverka arbetslösheten och mildra dess verkningar. Redan från början sattes arbetslinjen före understödslinjen. Från 1916 beviljade AK statsbidrag till nödhjälpsarbeten och 1918 fick dessa sitt stora genombrott. I konjunkturuppgången 1920 började man avveckla AK:s verksamhet men krisen 1920-22 innebar ett nytt uppsving för nödhjälpsarbetena. Det slogs fast att dessa skulle vara samhällsnyttiga men inte konkurrera med privat företagsamhet, vara arbetsintensiva och betalas med löner under de marknadsmässiga. AK:s konfliktdirektiv blev följande: "en het potatis, som fick två (s)-regeringar att avgå. Frågan gällde närmast huruvida arbetare som hade arbetslöshetsunderstöd var tvungna att ta anvisat arbete på en strejkrabbad arbetsplats, alltså huruvida arbetslösa skulle kunna kommenderas till strejkbryteri."

20-talet drogs med en hög permanent arbetslöshet, delvis på grund av de strukturella besvär som plågade världsekonomin efter kriget. Efter ett språng under deflationskrisen blev arbetslösheten liggande runt 10-12 proc (årsmedeltal arbetslösa i fackföreningarna), på en dubbelt så hög nivå som före kriget. Ekonomerna var inte sena att koppla samman arbetslösheten med periodens jämte den allmänna rösträtten största reform, åttatimmarsdagen, som trädde i kraft 1920. Genom att arbetarna i hög grad lyckats kompensera den minskade arbetstiden med höjda timlöner hade löneläget blivit för högt, menade man. Mot slutet av 20-talet kom diskussionen att kretsa kring den s k rationaliseringsarbetslösheten, som också förklarades med av "fackföreningsmonopolismen" uppdrivna löner. Trots att årtiondet för en del ekonomer framstod som "den ohämmade fackföreningsandans klang- och jubeltid" (38) drevs lagarna om kollektivavtal och arbetsdomstol igenom i strid med fackföreningsrörelsen 1928, lagar som innebar fredsplikt under avtalsperioder och rättstvister. En annan reform inom arbetslivet var den obligatoriska olycksfallsförsäkringen som trädde i kraft 1918.

Planerna på att efter kriget avreglera invandringen bromsades av inflationskrisen i Tyskland och kvotlagarna i USA, som väckte farhågor om en större invandring av tyskar till Sverige. 1927 års utlänningslag, som utsattes för kraftig kritik från (s)-håll, slog fast att invandringen skulle göras beroende av bostadssituationen, läget på arbetsmarknaden, hänsyn till lag och ordning och rasbiologiska hänsyn.

I samband med kriget infördes en rad extraskatter - progressiv värnskatt från 1914, krigskonjunkturskatt 1915-20, extra inkomst- och förmögenhetsskatt 1918-19 - vilka bakades in i 1919 års skattereform.

Kris- och krigsreglering (1930-45)

1931 bröt den internationella depressionen med full kraft in över Sverige, guldmyntfoten övergavs, arbetslösheten mångdubblades och förtroendet för den gamla självreglerande ordningen brast. "De politiska, institutionella och ekonomiska förhållandena, både internationellt och nationellt, ropade på en helt ny ansats i den ekonomiska politiken." (39)

Ropet förklingade inte ohört. Socialdemokraterna hade slitit sig loss ur den ideologiska rävsaxen, med dess marxistiska och dagspolitiska skänklar, genom att förskjuta den strategiska tyngdpunkten från socialisering till planhushållning och fr a genom att de kunde lägga nya ekonomiska insikter - var de nu hade fått dem ifrån (40) - till grund för sitt handlande. Leif Lewin har betonat den betydelse de nya köpkrafts- och multiplikatorresonemangen hade för partiets självförtroende:

"Denna nya insikt blev en källa till stark inspiration och intensifierad propaganda efter linjer, som förut endast kunnat försvaras med moraliska skäl. Även socialdemokraterna kunde nu i den ekonomiska idédebatten åberopa sig på vetenskapen, vilket tidigare hade varit förbehållet de ekonomiska liberalerna." (41)

I valet 1932 ryckte socialdemokraterna fram och bildade regering. De saknade emellertid egen riksdagsmajoritet och behövde en partner, som de fann i bönderna, en grupp vars sysselsättning också var hotad. Man skulle kunna säga att bönderna befann sig på ekonomisk reträtt men politisk offensiv - de organiserade sig såväl kooperativt som fackligt (RLF). I "kohandeln" bytte socialdemokrater och bondeförbundare arbetslöshetsunderstöd och jordbruksstöd med varann.

1933 godkände riksdagen huvuddragen i ett socialdemokratiskt krispaket, vars finansiering innebar att kravet på budgetbalans övergavs. 100 milj kr anslogs till beredskapsarbeten, som skulle vara produktiva, arbetsintensiva och betalas med marknadsmässiga löner. AK var måttligt populär i arbetarleden men fick i kompromissens tecken 50 milj till reservarbeten med reservationen att marknadsmässiga löner skulle utgå och konfliktdirektiven upphävas.

Den nya politiken började omsättas i handling sommaren 1933. Samtidigt vände den internationella konjunkturen uppåt. Och samtidigt genomförde riksbanken den s k pundspikningen, som gjorde kronan undervärderad resten av 30-talet, vilket stimulerade exporten och hämmade importen. Krispolitikens betydelse för den svenska ekonomins jämförelsevis gynnsamma utveckling på 30-talet tycks inte ha varit

alltför stor. Den skulle emellertid få större betydelse - särskilt vad gäller regleringarnas tillväxt - på lite längre sikt och det var förningar om vad som komma skulle som utlöste en intensiv planhushållningsdebatt vid årtiondets mitt. Den nya politiken byggde på uppfattningen att arbetslöshet beror på bristande efterfrågan och den logiska följden måste bli en rad tekniker för att påverka investeringarnas och konsumtionens storlek och förläggning i tiden.

Åtgärder som i detta avseende pekade mot framtiden var inrättandet av Konjunkturinstitutet 1937 och införandet av investeringsfonder 1938. En inventering av de medel som stod till buds för att bromsa en inflationsprocess mynnade ut i en fullmaktslag 1937 som gav regeringen rätt att införa kassareservbestämmelser för affärsbankerna (en lag som inte kom till användning förrän efter kriget). I olika utredningar undersöktes också möjligheterna att skapa "internationellt utrymme" för en inhemsk expansiv politik - det kunde röra sig om importavgifter eller exportpremier, om konsumtionsskatter på importbenägna områden eller statliga utgifter på importobenägna.

Den aktiva finanspolitiken gick hand i hand med och öppnade teoretiskt dörren för en mera aktiv socialpolitik - 30-talet brukar ju anges som välfärdsstatens födelsetid - och gav skatterna nya roller utöver att agera statsutgifter- nas spegelbild. Men först några ord om jordbrukspolitiken.

Redan före kohandeln hade vissa försök gjorts att avskärma det svenska jordbruket från de fallande priserna på världsmarknaden. Regeringen Lindman hade 1930 fallit på ett misslyckat försök att driva igenom spannmåls- och sockertullar. Riksdagen hade i stället beslutat om inmalnings- och inblandningstväng (av svensk spannmål i importerad) och om subventioner till betodlingen. 1932 följde så en mjölkreglering. Från 1933 reglerades priserna på olika jordbruksprodukter, som, om de inte kunde säljas, köptes upp med hjälp av statliga krediter till på förhand fastställda priser. Följden blev en kraftig produktionsökning, "som mot slutet av 30-talet medförde ganska besvärande överskottsproblem, en utveckling som dock blev värdefull under krigets avspärrning". (42)

Socialpolitiska reformer som påverkade arbetsmarknaden villkor gällde t ex de frivilliga sjukförsäkringarna och fackförbundens arbetslöshetskassor, som 1931 resp 1934 kunde bli "erkända" (få statsbidrag) mot att de underkastade sig vissa regler. Pensionsförsäkringen ändrades något 1935 och kallades i fortsättningen folkpension. 1936 antogs en lag om förenings- och förhandlingsrätt och en lag om lantarbetarnas arbetstid. 1938 infördes lagstadgad semesterrätt på två veckor (som i fortsättningen byggdes ut med ungefärligen en vecka per decennium). 1939 blev det förbjudet att av-

skeda kvinnor för att de gifte sig och fick barn. Samma år infördes en arbetstidslag för detaljhandeln och en butiksstängningslag. Med Saltsjöbadsavtalet mellan LO och SAF 1938 minskade behovet av statlig reglering av olika konfliktfrågor på arbetsmarknaden - de kunde nu i ökad utsträckning lösas avtalsvägen.

Vad gäller invandringpolitiken tillkom en ny utlänningslag 1937 som i stora drag byggde på 1927 års lag, men som stärkte de politiska flyktingarnas ställning. 1938 års "gränsrekommendationer" satte emellertid stopp för judiska flyktingar.

Krisens börda och de sociala reformerna ökade naturligtvis skattetrycket. De ordinarie skatterna höjdes i omgångar och nya skatter tillkom. "Alla dessa extraskatter och skattehöjningar angavs vid sin tillkomst vara rent tillfälliga företeelser, betingade av en krissituation." Men när hela skattesystemet lades om 1938 blev följden bara "att statsbeskattningen med bibehållande av hela krisskattetrycket åter baserades på ordinarie skatter". (43) Reformen 1938 innebar dessutom att företagsbeskattningen blev proportionell från att tidigare ha varit progressiv. Enligt Rodriguez kan man spåra två motiv bakom reformen - att tillgodose arbetarklassens krav på sociala reformer och att konsolidera företagen. (44)

För de liberaler som angett tonen på 20-talet blev 30-talet en mardröm då alla gamla "sunda" begrepp rasades. De ansåg att statens ingripanden skulle förrycka prisbildningen och därmed resursallokeringen, minska rörligheten och omvandlingsförmågan i det ekonomiska livet, bryta ner människors vilja att arbeta och göra rätt för sig, bromsa tillväxten, strypa arbetarnas och konsumenternas valfrihet och rentav leda till diktatur. Heckscher konstaterade med sorg i hjärtat att liberalismen genom att utveckla stor-drift och kommunikationer satt en fruktansvärd makt i statens händer och på så sätt skapat ett "Frankensteins monster". (45) Han plockade också fram merkantilismen ur dess malpåse: "Då som nu skulle allting regleras, ingen troddes komma att göra vad som borde göras annat än efter statens minutiösa anvisningar, effekturerade genom straff eller belöningar, allt efter omständigheterna." (46) I Heckschers resonemang verkar det som om tendensen till ökat statligt engagemang inte hade någon folklig förankring utan på något sätt infördes uppifrån. Cassel däremot hänvisade till "massorna", men förklarade frankt att dessa var offer för vidskepelse, vanföreställningar och självbedrägeri. (47) Han drevs alltså, för att förklara en utveckling som enligt hans mening skulle leda till diktatur, att omyndigförklara demokratin!

Andra världskriget ställde nya krav på staten som ekonomisk dirigent. I den konserten spelade så gott som alla intressegrupper med utan att knota. Ett folkhushållningsdepartement inrättades och en industrikommission fick vidsträckta befogenheter att reglera industrins råvaruförbrukning, produktion och försäljning. Avspärningen från utlandet krävde ökad självförsörjning och krigshotet krävde rustning, samtidigt som en del av arbetskraften gick in i beredskap. Krigsproduktionen genererade inkomster men inte konsumtionsvaror. Inflationsspöket väntade runt hörnet. För att undvika det tillgreps ransoneringar, spar-kampanjer och 1942 ett allmänt pris- och lönestopp. Hyresreglering infördes 1942, byggnadsreglering året efter. Utrikeshandeln kontrollerades med hjälp av export- och importförbud, valutareglering och licenser för sjötransporter. Arbetsförmedlingarna förstärktes 1940 och ställdes under ledning av arbetsmarknadskommissionen som avlöst arbetslöshetskommissionen och som i sin tur 1948 skulle bli avlöst av arbetsmarknadsstyrelsen (AMS). Nya skatter infördes med den dubbla uppgiften att finansiera rustning/beredskap och desarmera köpkraft. Liksom under första världskriget infördes värnskatt och krigskonjunkturskatt, inkomst- och förmögenhetsskatten höjdes, gamla konsumtionsskatter höjdes och nya kom till. 1941 infördes en 5-procentig omsättningskatt (som slopades 1947).

30-talets ekonomiskpolitiska mål, pris- och konjunktur-stabilisering, nådde graderna 3 och 4 på Erik Lundbergs ambitionstermometer.

Välfärdsstaten (1945-70)

Erfarenheterna från kriget visade att det - åtminstone för en tid - var möjligt att upprätthålla både full sysselsättning och stabila priser. Utifrån den erfarenheten och farhågor för en efterkrigsdepression utarbetades den socialdemokratiska strategin i Arbetarrörelsens efterkrigsprogram och Kommissionen för efterkrigsplanering (Myrdalskommissionen). Staten tilldelades här en mycket mera aktiv och dirigerande roll än den haft i förkrigsvärlden. Krigsårens samlingsregering efterträddes 1945 av en (s)-ministär, som drog i fält till de nya tongångarna. Dessa toner möttes emellertid av ett samlat PHM-härskri från de borgerliga, som med Hayek menade att vägen till trädedom nu var utstakad, klingade av när de inte fick resonans i någon efterkrigsdepression och drunknade slutligen i det folkpartistiska jublet runt valurnorna 1948.

Efter kriget inleddes en viss avreglering. Ransone- ringen avskaffades i det närmaste 1945, import- och bygg-

nadsregleringarna luckrades upp 1946. Samtidigt fördes en lågräntepolitik, som motiverades av hänsyn till inkomstför- delningen, bostadsbyggandet och prisutvecklingen. Den expansiva penningpolitiken och avregleringarna resulterade i kombination med en sen kriget uppdämd investerings- och konsumtionslusta i inflation, importökning och valutakris 1947.

Svaret på krisen blev en återgång till regleringarna. I slutet av 40-talet "var det svenska näringslivet djupt in- snärjt i import-, byggnads- och prisregleringar". (48) En intensiv debatt bröt ut i ekonomkretsar. Erik Lundberg åkallade Adam Smith, kritiserade regleringarna för att öka stelheten, minska effektiviteten och försämra resursallokering och erkände att hans ställningstagande ytterst var politiskt och inte ekonomiskt. "Regleringar och andra former av djupt ingripande politik betyder en maktkoncentration, som om möjligt bör undvikas, inte minst därför att den tenderar att växa av sig själv." (49) Gunnar Myrdal betonade statens ansvar för att öka jämlikheten och tillväxten och konstaterade att "båda vägarna leder till statsingripanden, och statsingripanden kräver samordning i en central planhushållning". (50) Oenigheten gällde alltså inte så mycket själva utvecklingsscenarioet som dess önskvärdhet.

I samband med Koreakriget tilläts en "engångsinflation" (på 21 proc 1951) och därefter påbörjades en successiv avreglering. Utrikeshandeln liberaliserades inom ramen för OEEC och EFTA. Priskontrollen avvecklades delvis 1952 och helt 1956. Byggnadsregleringen mjukades upp och avskaffades 1958 - men en viss kontroll bibehölls genom kravet på igångsättningstillstånd från arbetsmarknadsmyndigheterna.

På pris- och konkurrensområdet växte samtidigt en rad lagar och myndigheter fram: 1953 en lag om konkurrensbegränsning, 1956 en lag om företagens skyldigheter att lämna ut uppgifter om pris- och konkurrensförhållanden och samma år en prisreglering, avsedd att sättas i kraft under vissa preciserade förhållanden, 1954 Näringsfrihetsrådet och NO, 1957 Statens pris- och kartellnämnd.

På kreditmarknaden var regleringarna legio. För att på en gång kunna hålla räntan och kreditvolymen nere slöt riksbanken flera gånger i slutet av 40-talet och början av 50-talet "frivilliga överenskommelser" med affärsbankerna om kassareserver, likviditetskvoter och utlåningsvolym. Förfa- randet kulminerade i 1951 års fullmaktslag enligt vilken regeringen kunde ge riksbanken fullmakt att förbjuda räntehöjningar samt att fastställa maximiräntor på utlåning och minimiräntor på inlåning. Lagen kom inte till användning men fanns som "ett vagt hot i bakgrunden" (51) och gjorde bankerna mera benägna att ingå "frivilliga överenskommelser". På den vägen genomdrevs ett "utlå-

ningstak" åren 1955-57. Kritikerna sköt in sig på politikens bristande effektivitet, på att den försämrade resursallokeringen och skapade en "grå" marknad, och de förordade en mera flexibel råntepolitik. Lågräntedoktrinen övergavs också vid 50-talets mitt men regleringarna blev ett stående inslag.

Valutaregleringen började som en krigsföreteelse med valutalagen 1939 och valutaförordningen 1940. Valutalagen förnyades årligen fram till 1959, då den permanentades. Lagen har tillämpats med olika skärpa under olika perioder. Fram till 1949 skärptes regleringen gradvis. Sen följde en uppmjukning inom ramen för IMF:s och OEEC:s försök att liberalisera betalningsströmmarna. Efter en skärpning 1959-62 liberaliserades regleringen åter och låg på en "låg nivå" till 1969. Då skärptes kontrollen av direktinvesteringar utomlands med tanke på deras effekter på sysselsättningen och av hushållens transaktioner med tanke på valuta- och skatteflykt. Enligt Björn Rosengren har valutaregleringen blivit allt mindre effektiv som ett medel för att skapa extern balans - den rollen har allt mera övertagits av penningpolitiken - medan dess kontrollfunktion kommit att dominera. (52)

Investeringspolitiken ändrade karaktär i slutet av 50-talet och övergick från att bromsa investeringarna till att stimulera dem. För att stabilisera investeringarna användes i huvudsak tre metoder: 1) Investeringskatter användes under högkonjunkturerna 1952-53 och 1955-57. 2) Investeringsfonderna (som införts 1938) användes från slutet av 50-talet för att skjuta investeringarna från hög- till lågkonjunkturer. 3) Bostadsbyggandet styrdes dels via krediter, dels via igångsättningsstillstånd från arbetsmarknadsmyndigheterna. En förutsättning för att man skulle kunna bromsa bostadsbyggandet i högkonjunktur och släppa loss det i lågkonjunktur var att det fanns en ständig överskottsefterfrågan på bostäder. Den saken ombesörjdes av hyresregleringen, som införts under kriget och som hängde under efterkrigstiden, åtföljd av bostadsköer och en "svart" marknad.

Om bostadspolitiken ville gynna konsumenterna på bekostnad av producenterna så var det tvärt om med jordbrukspolitiken. Och liksom den förra resulterade i överskottsefterfrågan så resulterade den senare i överskottsutbud. Enligt 1947 års jordbruksbeslut (som följde de riktlinjer Myrdal plöjt upp på 30-talet) skulle landet vara till 92 proc självförsörjande och bönderna ha en inkomst i nivå med industriarbetarna. Rationaliseringen skulle drivas på med hjälp av lån, bidrag, rådgivning och en statlig förköps- och expropriationsrätt i syfte att åstadkomma "bärkraftiga enheter". 1967 drogs nya riktlinjer upp som

gick ut på att självförsörjningsgraden skulle minskas till 80 proc och omvandlingstakten ökas.

En ny arbetarskyddslag, som även omfattade jordbruket och som skärpte reglerna för nattarbete, trädde i kraft 1949. Samtidigt lades arbetarskydds- och arbetstidsfrågorna under ett nytt ämbetsverk, arbetarskyddsstyrelsen.

Utvecklingen årtiondet efter kriget satte socialdemokratin i en ny rävsax. Tanken att staten skulle ingripa när den privata företagsamheten misslyckades kunde inte leda till särskilt mycket handling när den ekonomiska utvecklingen gick som på räls. Välfärden ökade och arbetarklassen tycktes på väg att bli förborgerligad. "Genom en ny sorts ödestro på att socialismen automatiskt förverkligades genom den årliga välfärdsökningen, hade partiet försjunkit i samma handlingslöshet som under 20-talet." (53) En väg ur dilemmat angavs av Tage Erlander 1956: Det stigande välståndet innebär att människor i ökad utsträckning efterfrågar utbildning, sjukvård och annat som i första hand staten kan ge dem. ATP-frågan skulle kunna ses som ett första uttryck för denna "socialism i det nya Välståndets-Sverige". (54)

Ett svar på frågan hur man skulle kunna nå full sysselsättning utan inflation och regleringar hade dessutom utkristalliserats ur den ekonomiska debatten i slutet av 40-talet i den s k Rehn/Meidner-modellen som kan sammanfattas ungefär så här: En restriktiv generell finans- och penningpolitik håller tillbaks efterfrågan och kombineras med en solidarisk lönepolitik, med påföljd att vinsterna i näringslivet pressas samman. Följden blir: 1) "Öar av arbetslöshet" uppstår i svaga branscher och regioner och de angrips med selektiva medel så att full sysselsättning uppstår. 2) Mindre lönsamma företag slås ut, vilket ökar omvandling och tillväxt när resurserna överförs till mer lönsamma och expansiva företag. Arbetskraftens rörlighet garanteras av en aktiv arbetsmarknadspolitik. 3) Löneglidningen bromsas, vilket ger stabila priser.

Den sista länken i den kedja, med vars hjälp socialdemokratin hivade sig upp ur hopplöshetens brunn, kom med LO-rapporten "Samordnad näringspolitik" 1961. Målet var, för att citera Leif Lewin, "extremt liberalt" - det gällde att åstadkomma den perfekta marknaden - men medlet hette staten. Nu hade socialdemokratin funnit på ett sätt att ge "staten en ledande roll även i en ekonomi under blomstrande högkonjunktur". (55)

Om 40-talet präglades av regleringar och 50-talet av mera generella medel så präglades alltså 60-talet av "selektiva incitament" för att öka rörligheten och tillväxten. De gjorde sig fr a gällande i arbetsmarknads- och regionalpolitiken.

I övergången från 50- till 60-tal påbörjades en upprustning av den arbetsmarknadspolitiska arsenalen. Arbetsförmedlingarna byggdes ut och AMS fick bråda dagar. Omskolning, beredskapsarbete och flyttningsbidrag blev tidens lösen.

Regionalpolitiken sattes i verket i mitten av 60-talet och kom snart att fungera som en reaktion mot rationaliserings- och rörlighetspolitiken med syfte att stimulera industrialiseringen och bromsa avfolkningen i landets norra delar. Den har gradvis fått sin arsenal utökad: Lokaliseringsstöd 1965, sysselsättningsstöd 1970, utbildningsstöd 1973, offertstöd 1979. I slutet av 60-talet började man också använda selektiva frisläpp av investeringsfonderna som ett led i lokaliseringspolitiken.

Som en reaktion på tillväxten kan man väl också se det ökade intresset för naturvård och miljöskydd. De tunga lagarna på området - naturvårdslagen och miljöskyddslagen - kom 1965 resp 1969 och den centrala myndigheten, naturvårdsverket, började sin verksamhet 1967.

Under 50- och 60-talen ökade också rörligheten över gränserna. Med 1954 års utlänningslag skapades en gemensam nordisk arbetsmarknad. Det blev över huvud taget lätt att få arbetstillstånd i Sverige och invandringen ökade. 1967 ändrades emellertid utlänningslagen så att tillstånd måste sökas före inresan till Sverige, vilket i praktiken satte stopp för utomnordisk invandring av ekonomiska skäl.

Skatterna har efter kriget alltmer fått den tredelade uppgiften att finansiera utgifterna, stabilisera ekonomin och omfördela inkomsterna. 1959 infördes en omsättningsskatt på 4 proc och den omvandlades 1969 till en mervärdesskatt på 10 proc (momsen belastar inte, till skillnad från omsen, företagens investeringar). Socialförsäkringarna finansierades i ökad utsträckning med avgifter.

"Nymerkantilismen" (1970-)

1970-talet har liksom 1930-talet skakats av en internationell strukturell kris. Båda årtiondena föregicks av perioder av tillväxt och rationalisering, som beredde väg för en reaktion i statsinterventionistisk riktning. Reaktionen gällde på 30-talet arbetslösheten, på 70-talet i hög grad "flyttlasspolitiken". Skillnaden är att reaktionen på 30-talet utlöstes av krisen medan den på 70-talet satte in redan innan krisen hunnit bryta ut (vilket kan förklaras av de olika politiska utgångslägena; socialdemokraterna fick ju inte makten förrän 1932). Skillnaden är också att reaktionen på 30-talet riktade sig mot marknadens bristande effektivitet och statens bristande engagemang medan den på 70-talet i viss mån riktade sig mot statens ansträngningar att höja marknadens

effektivitet. När 70-talskrisen väl slagit igenom gick reaktionen i omvänd riktning jämfört med 30-talet. "Nymerkantilismen" attackerades av "nyliberalismen", som emellertid hade svårare att skaffa sig en solid politisk bas i Sverige än i många andra västländer.

På 70-talet liksom på 30-talet har alltså ekonomer av liberalt snitt varit snara att dra paralleller till merkantilismen. Redan i övergången till 70-talet tyckte sig Erik Lundberg kunna skönja nymerkantilistiska tendenser i den ekonomiska politiken. Han pekade särskilt på att den ekonomiska politiken under 60-talet utöver de allmänna målen (full sysselsättning, stabila priser, tillväxt, betalningsbalans) kommit att sikta på en rad nya mål - jämnare inkomstfördelning, effektiv strukturutveckling, regional balans, bättre miljö, växande u-hjälp - och konstaterade: "De nya målen är i regel sådana att de inte kan uppnås automatiskt som en följd av marknadens funktionssätt. För att nå dessa mål erfordras ingripande statlig ekonomisk politik /.../." (56)

När Lundberg med facit i hand blickar tillbaka på "debaklet" under 70-talet noterar han å ena sidan intresseorganisationernas ökade styrka och utökade målkatalog och å andra sidan "en påtaglig försvagning av den reguljära politiska makten hos regering och riksdag". Riksdagsreformen, lotteririksdagen och de borgerliga regeringarnas sönderfall skulle alltså ha ökat intresseorganisationernas möjligheter att driva igenom regleringar för sina egna syften. Lundberg noterar naturligtvis också en underliggande åsiktsströmning, med rötter i 60-talet erfarenheter, som präglats av "en växande fientlig inställning till marknadssystemets begrepp och resultat". (57)

Olle Krantz tar också - när han jämför 30-tals- och 70-talskriserna i ett långsiktigt strukturellt perspektiv - upp de mera komplicerade relationerna mellan de större intresseorganisationerna och den större offentliga sektorn. Han menar att de strukturella problemen på 30-talet var koncentrerade till marknaden medan på 70-talet "marknadssektorernas lösningar och vested interests kombinerats med trögheter och vested interests i den politiska sfären och i den offentliga sektorn". (58)

Lagstiftningen har alltså varit på uppåtgående under 70-talet, med en kulmen runt decenniets mitt. Björn Tarras-Wahlbergs genomgång av 70-talets regleringslagar - lagar som inskränker företagets handlingsfrihet - visar på en markant ökning åren 1973-75 och då särskilt vad gäller arbetsmarknadslagar, skatter och fondavsättningar samt bygg- och bostadslagar. Ett förhållande som förklarar bilden av 70-talet, och som Tarras-Wahlberg också pekar på, är övergången till ramlagstiftning, som medför en "hierarki av regler" (lag, förordning, föreskrift, anvisning och råd) och

som ger utrymme för avtal som mer eller mindre kan strida mot andemeningen i lagen. (59)

De mest omstridda lagarna på 70-talet gällde som bekant de anställdas trygghet och fackets och den offentliga sektorns insyn i och inflytande över företagen. Dessa lagar hade sitt upphov i de fackliga krav som rests runt decennieskiftet 1970 och som riktade sin udd mot SAF:s paragraf 32 om arbetsgivarens rätt "att ensam leda och fördela arbetet samt fritt anställa och avskeda arbetstagare". 1973 fick anställda i aktiebolag och ekonomiska föreningar med minst 100 anställda (gränsen sänktes senare till 25) rätt till styrelsrepresentation och samma år fick samhället rätt till styrelsrepresentation i vissa aktiebolag och stiftelser. 1974 reviderades arbetarskyddslagen - skyddsombuden fick rätt att stoppa arbetet och skyddskommittéer inrättades på företag med minst 50 anställda. Detta år kom också Aman-lagarna, lagen om anställningsskydd och främjandelagen (för äldre och handikappade), samt lagen om facklig förtroendemän som gjorde det möjligt att bedriva facklig verksamhet på betald arbetstid. Studieleidighetslagen kom 1975 och det hela kulminerade 1977 med medbestämmandelagen (MBL). Under resten av årtiondet tillkom en femte semestervecka och en ny arbetsmiljölag (som ersatte arbetarskyddslagen) 1978 samt lagen om jämställdhet i arbetslivet och lagen om allmän platsanmälan (av lediga platser till arbetsförmedlingarna) 1980.

Att uttala sig om effekterna av denna lagstiftning är naturligtvis vanskligt eftersom omdömena från företagarna och facket och deras respektive ekonomer ofta går stick i stäv. Men det verkar ganska klart att Aman-lagarna inneburet ökade kostnader för företagen, ökad trygghet för dem som har arbete och ökad otrygghet för dem som söker arbete. Enligt trion Axelsson, Löfgren & Nilsson kan man räkna med följande effekter av trygghetslagarna: 1) Längre anställningsprocess eftersom det blir dyrare att göra misstag. 2) Uppsägningstidens längd gör att företagen inte kan avskeda personal vid kortsiktiga fall i efterfrågan på deras produkter. 3) Arbetsgivaren blir under lågkonjunktur mindre benägen att säga upp personal eftersom anställningsprocessen vid konjunkturuppgången blivit dyrare. (60) De lagar som på så sätt minskade rörligheten på arbetsmarknaden sattes oturligt nog i effekt i den uppflammande olje-, kostnads- och strukturkrisen. Resultatet bör, i kombination med Aslings subventionsbehandling av sjuka företag, ha blivit en relativt långsam strukturuomvandling.

Företagen fick även i andra avseenden nya regler att rätta sig efter: Den undre gränsen för aktiekapital i bolag höjdes 1973-74 från 5000 till 50 000 kr och 1977 kom en ny

aktiebolagslag med skärpta krav på revision och redovisning samt en ny bokföringslag.

Inte bara löntagarna utan också konsumenterna fick ökad trygghet genom ett batteri av lagar. 1971 kom hemförsäljningslagen med den s k ångerveckan, avtalsvillkorlagen och marknadsföringslagen, 1972 en lag om hantering och märkning av livsmedel, 1974 konsumentköplagen (som till skillnad från köplagen av 1905 är tvingande och alltså inte kan avtalas bort) och 1979 konsumentkreditlagen. Olika myndigheter inrättades för att övervaka lagarnas efterlevnad och hjälpa konsumenterna till rätta. Allmänna reklamationen kom till 1968, KO 1971, Konsumentverket 1973 och 1976 blev mannen och verket till ett. Näringsfrihetsrådet (från 1954) ersattes 1971 av Marknadsrådet som 1973 bytte namn till Marknadsdomstolen, inför vilken NO och KO kan agera "åklagare".

Prisregleringslagen ändrades 1973 så att regeringen fick möjlighet att ingripa inte bara vid risk för allmän inflation utan också vid fara för prisstegring inom enskilda branscher.

En lag om kreditpolitiska medel 1975 gav riksbanken friare händer att utforma kreditpolitiken och införde nya regleringar för att trygga bostadsbyggandets försörjning med krediter. Vidare får bankerna efter 1973 inte inrätta kontor utan särskilt tillstånd.

Valutaregleringen tillämpades från början av 70-talet åter på ett mera liberalt sätt. 1971 tilläts upplåning i utlandet för att finansiera investeringar i Sverige med syfte att skapa exportkapacitet, 1974 även för andra syften. Sistnämnda år ändrades lagen för att kunna användas för industri- och sysselsättningspolitiska strävanden. 1978 ändrades lagen igen för att öka möjligheterna att kontrollera resenärers in- och utförelse av valuta.

Kommunerna fick 1972 rätt att expropriera mark som de anser sig behöva för den framtida utvecklingen, en rätt som utvidgades i ett par omgångar. I slutet av 60-talet drogs också den fysiska riksplaneringen igång. 1972 togs ett riksdagsbeslut om hushållningen med mark och vatten och i samband därmed infördes bestämmelser i byggnadslagen som ger regeringen etableringskontroll över vissa industrier - och då ska också arbetsmarknads- och regionalpolitiska synpunkter vägas in. Riksplaneringen har därefter rullat vidare genom att kommunerna i samarbete med länsstyrelserna gjort upp program och planer. På miljöområdet kom i övrigt en lag om hälso- och miljöfarliga varor 1973 och en ny lag om svavelhalten i olja 1977. Jordbrukspolitiken fick genom ett nytt beslut 1977 också en regionalpolitisk funktion. 1979 infördes en ny jordförvärvslag som ger staten långtgående kontroll över försäljningspriset på jordbruksfastigheter.

På skattesidan innebar 70-talet inte minst en fortsatt höjning av de sociala avgifterna, som ökade från 8 proc av BNP 1970 till 14 proc 1978. Arbetsgivaravgifterna ökade under årtiondet från 13 till 37 proc av lönen. Kommunal-skatten pressade sig upp mot ett genomsnitt på 30 kr, men den kraftigt uppgående trenden knäcktes av krisen i slutet på 70-talet.

70-talet var också det årtionde då de som i en eller annan form är beroende av den offentliga sektorn för sin försörjning kom i majoritet, en utveckling som naturligtvis väckt farhågor för att sektorns expansion ska bli självgenererande: (61)

	1965	milj	1980
Anställda i privata näringslivet	3,6		2,9
Anställda i offentliga sektorn	0,7		1,4
Inkomst via offentliga budgetar	1,9		3,6

Sammanfattning och slutsats

En mycket schematisk förklaring till det svenska reglerings-scenariot under 200 år skulle kunna se ut så här:

I utgångsläget runt 1800 är regleringssystemet uppbyggt för att svara mot kraven i ett ståndssamhälle - att garantera olika grupper deras privilegier och skyldigheter - och i en ekonomi där den produktions- och konsumtionsvolym som ska styras och fördelas befinner sig i mycket blygsam tillväxt. Till grund för politikernas handlande ligger den s k merkantilistiska doktrinen, som menar att staten kan och bör styra utvecklingen till det (för nationen) bästa.

I denna relativt statiska miljö gör sig efter hand olika dynamiska impulser gällande. Befolkningsökningen medför sociala spänningar och omvandling av jordbruket. Utvecklingen i omvärlden ger impulser i form av ny teknik, ökad konkurrens på vissa områden och nya marknader på andra, importerade konjunkturörelser och - på det ideologiska planet - liberala strömningar. Det blir nödvändigt att röja undan en mängd föråldrade och hindrande regleringar. Måhända underlättas denna process av den politiska maktfördelningen i ståndssamhället. Borgarståndet blir allt mer ett språkrör för medelklassen, som har sin bas på marknaden och är oppositionell mot vissa av de gamla regleringarna, och allierar sig med bönderna, som är oppositionella mot den gamla maktfördelningen. Det uppstår alltså en allians mellan en grupp som är politiskt överrepresenterad (medelklassen)

och en grupp som är underrepresenterad (bönderna) i förhållande till respektive grupps storlek ute i samhället.

I tvåkammardagen minskar medelklassens och ökar de agrara intressenas inflytande. De driver, mot bakgrund av förloppet på den internationella spannmålsmarknaden, en protektionistisk linje som sammanfaller med utvecklingen i omvärlden (det tyska tullsystemet). Det tyska exemplet sätter också vissa spår på socialpolitikens område. Staten bygger upp infrastruktur och storföretag växer upp men den liberala doktrinen intar fortfarande en honnörspåls. Runt sekelskiftet stegar industriarbetarklassen in på den politiska scenen. Socialdemokrati och liberalism allierar sig kring vissa reform- och demokratikrav.

Första världskriget ställer nya krav på statens förmåga till resursallokering. Efter kriget splittras vänsteralliansen, som uppnått sitt mål - den allmänna rösträtten. Liberalerna och de konservativa, som tvingats på reträtt, närmar sig varann och aktualiserar en återgång till den liberala "guldåldern". Socialdemokratin saknar en strategi och en ekonomisk teori för att förena socialism med dagspolitik. Storföretag och organisationer växer i styrka och ekonomin plågas av strukturella spänningar. Den permanenta arbetslösheten och den otillfredsställande AK-motmedicinen lägger grunden till en reaktion mot den liberala politiken.

30-talskrisen undergräver harmoniföreställningarna. Socialdemokratin, som i planhushållningen funnit den reformistiska länken mellan socialismen och dagspolitiken och som har en ekonomisk teori av keynesianskt snitt till förfogande, går i allians med en grupp på ekonomisk reträtt men politisk offensiv, bönderna. Den nya teorin, med sin efterfrågestyrning, legitimerar arbetarklassens krav på en mera aktiv arbetsmarknads-, social- och skattepolitik. Andra världskriget gör det möjligt att under någorlunda politisk enighet testa de nya teorierna och teknikerna i praktiken. Målet att på en gång åstadkomma full sysselsättning och stabila priser växer fram.

Regleringarna från krigsåren avskaffas till en del efter hand, men det av kris och krig höjda skattetrycket består. Den kraftiga tillväxten tycks onödiggöra statliga ingrepp i näringslivet. Tillväxten och inkomstökningen skapar emellertid efterfrågan på offentliga tjänster, typ utbildning och hälsovård. Socialdemokratin stegar dessutom sin ambition till att ge staten en mycket aktiv roll också i en period av kraftig tillväxt genom att med "selektiva incitament" öka produktionsfaktorernas rörlighet. Den rörlighets- och tillväxtorienterade politiken lägger grunden till en reaktion i form av krav på trygghet i sysselsättningen och regionen och krav på skydd för miljön. Det växande antalet välorganiserade intressegrupper, där en och samma individ ofta

är medlem i ett flertal grupper, ställer allt högre krav på statens medlarroll.

Under 70-talskrisen är det emellertid den socialdemokratiska statsinterventionistiska politiken som lastas för olyckorna. Reaktionen blir alltså den omvända jämfört med 30-talet; den går i liberal riktning. Den offentliga sektorns tillväxt, som dels är beroende av, dels påverkar den allmänna tillväxten, ifrågasätts. Keynesianismen, regleringarna och skattetrycket attackerades av monetaristiskt och utbudsekonomiskt orienterade ekonomer, som ger röst åt strömningar i omvärlden, främst England och USA. Liberalismen får en chans men har svårt att hålla ihop sin allians och driva en konsekvent ekonomiskpolitisk linje.

Att dra några bestämda slutsatser om regleringarna i mönstret av långsiktig strukturförändring (omvandling-rationalisering-kris) ter sig ganska svårt. För det första har de politiska konstellationerna stor betydelse för den lösning på respektive periods problem som väljs. För det andra förtydligar krigen mönstret. För det tredje är den tekniska och organisatoriska nivån förändrad från en period till en annan - strukturförändringen omöjliggör alltså delvis i sig själv en jämförelse över tiden mellan olika strukturfaser. Vad som sticker i ögonen är emellertid den rörlighetsfrämjande politiken under rationaliseringsfaserna på 20- och 60-talen. Skillnaden är, som påpekats, att den efterföljande krisen på 30-talet medför en reaktion i statsinterventionistisk och - om man så vill - trygghetsskapande riktning, medan denna reaktion på 70-talet kommer i rationaliseringsfasens slutskede, varpå krisen utlöser en reaktion i liberal riktning. Dessa skillnader förklaras kanske utöver politiska maktförhållanden av "långa vågor" i den ekonomiska politiken: När 30-talskrisen bröt ut hade den liberala politiken nått gränsen för de svårigheter den i sin dåvarande skepnad kunde bemästra eller för vad dess motståndare kunde tolerera eller blivit diskrediterad genom att den gjordes ansvarig för krisen. När 70-talskrisen bröt ut hade den statsinterventionistiska politiken i sin tur nått gränsen/blivit diskrediterad.

Låt mig avsluta dessa spekulationer med en generaliserande sammanfattning: Den ekonomiska utvecklingen medför att olika klasser och intressegrupper hela tiden befinner sig på frammarsch eller reträtt. Dessa grupper ingår skiftande politiska allianser för att trygga sina framgångar eller bromsa sitt fall. Allianserna ska tillgodose såväl de egna sårintressena som helhetsintresset, alltså två intressen som å ena sidan står i ett ömsesidigt beroendeförhållande, å andra sidan i ett visst motsatsförhållande. Detta kräver en balansakt, där tyngdpunkten under olika omständigheter kan förskjutas åt ena eller andra hållet. Allianserna löser sina uppgifter under det tryck som förändringar i befolkning,

teknik, efterfrågan och produktionsstruktur utvecklar. Härvid är - särskilt i ett litet land som Sverige - de internationella impulserna, i form av konjunktur- och strukturrörelser, tekniköverföring och idéströmningar, avgörande. Särskilt kriser och krig medför en mobilisering av reglerings- och skattetekniker som har en tendens att dröja sig kvar sen lugnet åter lägrat sig över landet. Slutligen finns i själva byråkratins strävan efter makt och resurser en kraft som utvecklas beroende på det motstånd den möter från det övriga samhället.

Tabell 1: Den stora avregleringen

	1830	1840	1850	1860	1870
Produktion			<ul style="list-style-type: none"> • produktionskvoter för sågverk bort • produktionskvoter för stångjärn bort • skråväsendet delvis bort land och stad likställs delvis • järnbruchsregleringen bort • etableringskontroll för sågverk bort • skråväsendet bort land och stad likställs 		
Handel & sjöfart		<ul style="list-style-type: none"> • inrikes handel med tackjärn fri • exporttull på trävaror bort 	<ul style="list-style-type: none"> • sänkta jordbrukstullar export- och importförbud bort • export av tackjärn fri • jordbrukstullarna bort • tullar på tackjärn bort • land och stad likställs • traktat med Frankrike 		
Kreditmarknad			<ul style="list-style-type: none"> • räntan fri • fri banketablering 		
Arbetsmarknad			<ul style="list-style-type: none"> • speciella strejkförbud bort • " " " • fri flyttningsrätt • " " " • passtvänet bort 		

Tabell 2: Kris- och krigsregleringar

	1914	1915	1916	1917	1918			
Första världskriget	<ul style="list-style-type: none"> • industri-, arbetslöshets- och livsmedelskommissioner • förfogandelag (bl a bestämmelser om beslag) • exportförbud för bl a spannmål • maximiprislag • gullexportförbud • utlänningslag • handelskommission • exportförbud för nötkreatur, kött, svin m m • anmälningsplikt för vissa utläningar • folkhushållningskommission • reglering av brödsädsförbrukningen • krigshandelslag • guldspärrning • bränslekommission • reglering av oljor, metaller m m • exportförbud för maskiner • prisreglering • hyresreglering • passtväng och visering • metallreglering 							
	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
30-talskrisen	<ul style="list-style-type: none"> • prisreglering av sockerbeter • inmalningstväng för spannmål importreglering av spannmål • mjölkreglering • reglering av slaktdjur och foder • statens jordbruksnämnd • privata arbetsförmedlingar får ej inrättas • fullmakt införa kassareservbest • utlänningslag 							
	1939	1940	1941	1942	1943	1944		
Andra världskriget	<ul style="list-style-type: none"> • folkhushållningsdepartement • industri-, livsmedels- och handelskommissioner • förfogandelag • tjänstepliktslag • första prisregleringslagen • valutalag • krigshandelslag • bränsle-, arbetsmarknads- och trafikkommissioner • priskontrollnämnd • skyldighet avverka ved till avsalu • bestämmelser om frakt med svenska fartyg • reglering av el- och gasförbrukning • allmänt exportförbud • allmänt pris- och lönestopp • hyresreglering • byggnadsreglering 							

Tabell 3: Den stora påregleringen

	1970	1975	1980
Arbets- marknad		<ul style="list-style-type: none"> • reviderad arbetarskyddslag • lagen om anställningsskydd • främjandelagen • lagen om facklig förtroendemansstudieledighetslagen <ul style="list-style-type: none"> • medbestämmandelagen <ul style="list-style-type: none"> • ny arbetsmiljölag <ul style="list-style-type: none"> • jämställdhet • platsanmälan 	
Bolag		<ul style="list-style-type: none"> • höjd gräns för aktiekapital • styrelserepresentation för anställda • styrelserepresentation för samhället <ul style="list-style-type: none"> • ny aktiebolagslag • ny bokföringslag 	
Konsument- skydd	<ul style="list-style-type: none"> • KO • hemförsäljningslagen • avtalsvillkorlagen • marknadsföringslagen <ul style="list-style-type: none"> • livsmedelslagen <ul style="list-style-type: none"> • marknadsdomstolen • konsumentverket <ul style="list-style-type: none"> • konsumentköplagen 		<ul style="list-style-type: none"> • konsumentkreditlagen
Priser		<ul style="list-style-type: none"> • prisreglering på enskilda områden 	
Kredit- marknad		<ul style="list-style-type: none"> • tillstånd för etablering av bankkontor <ul style="list-style-type: none"> • lag om kreditpolitiska medel 	
Valuta- reglering		<ul style="list-style-type: none"> • industri- & sysselsättningspolitiska syften <ul style="list-style-type: none"> • kontroll av resenärer 	
Bygglagar		<ul style="list-style-type: none"> • exproprieringslag <ul style="list-style-type: none"> • etableringskontroll för vissa industrier <ul style="list-style-type: none"> • tillstånd för köp av hyreshus <ul style="list-style-type: none"> • ny jordförvärvslag 	
Miljöskydd		<ul style="list-style-type: none"> • lag om hälso- och miljöfarliga varor 	
Regional- politik	<ul style="list-style-type: none"> • sysselsättningsstöd <ul style="list-style-type: none"> • utbildningsstöd 		<ul style="list-style-type: none"> • offertstöd
Övrigt		<ul style="list-style-type: none"> • tillstånd för yrkesmässig trafik • statligt provningsmonopol 	

Noter

1. Lundberg, E: Konjunkturer och ekonomisk politik, Stockholm 1958, s 229.
2. Tarschys, D: Forskning om den offentliga sektorns expansion: Några statsvetenskapliga perspektiv. Ur Gustafsson, B (utg): Den offentliga sektorns expansion. Teori- och metodproblem, Uppsala 1977, s 169.
3. En grov överblick av teorifältet kan man skaffa sig med hjälp av t ex Gustafsson (1977), Berntson, L (red): Marxistisk statsteori, Malmö 1978, och Lepage, H: I morgon kapitalism, Avesta 1981.
4. Detta är en tanke i Olle Krantz och Lennart Schöns strukturanalys. Se t ex Krantz, O: Offentlig tjänsteproduktion 1800-1980 - Några aspekter, i Offentlig sektor och sysselsättning, NAUT-rapport 1984:6, ss 16-21.
5. Myrdal, G: Utvecklingen mot planhushållning, Tiden nr 2 1951, s 84.
6. Cassel, G: Statsingripandets begränsning, Sunt Förnuft, dec 1936, ss 386-87.
7. Olson, M: Nationers uppgång och fall, Avesta 1984, ss 75-78.
8. Gordon Tullock citerad ur Lepage, aa, s 229.
9. Myrdal, aa, s 84.
10. Heckscher, E: Gammal och ny ekonomisk liberalism, Stockholm 1921, s 52.
11. Montgomery, A: Industrialismens genombrott i Sverige, Surte 1970, s 44.
12. Montgomery (1970) s 123.
13. Montgomery (1970) s 155.
14. Heckscher, E: Svenskt arbete och liv, Stockholm 1980, s 192.
15. Carlsson, S och Rosén, J: Svensk historia 2, Stockholm 1970, s 296.
16. Heckscher (1980) s 255-56.
17. Montgomery (1970) s 110.
18. Heckscher (1980) s 275.
19. Heckscher (1980) s 227.
20. Nygren, I: Från Stockholms Banco till Sveabanken. Svensk kreditmarknad under 325 år, Göteborg 1984 (stencil), s 30.
21. Carlsson & Rosén, aa, ss 345, 519.
22. Jörberg, L och Krantz, O: Ekonomisk och social politik i Sverige 1850-1939, Meddelande från Ekonomisk-historiska institutionen, Lunds universitet, nr 4, 1978, s 27.
23. Montgomery (1970) s 255.
24. Heckscher (1980) s 278.
25. Heckscher (1980) ss 278-79.

26. Montgomery (1970) s 275.
27. Cassel, G: Möjligheten av en rationell tullskyddspolitik, SvD 16 juli 1924.
28. Cassel, G: Kartell- och trustväsendet från socialekonomisk synpunkt, Ekonomisk Tidskrift 1901, och Heckscher, E: Det moderna kartell- och trustväsendet, Särtryck ur Smålands och Blekinge handelskammarens handlingar 1911, Jönköping 1911.
29. Nygren, aa, s 44.
30. Montgomery, A: Svensk socialpolitik under 1800-talet, Stockholm 1951, s 195.
31. Elmér, Å: Från Fattigsverige till välfärdsstaten, Lund 1975, s 35.
32. Rodriguez, E: Den svenska skattehistorien, Stockholm 1981, ss 25-26.
33. Montgomery (1970) ss 336-37.
34. Heckscher, E: Nutidssamhällets utvecklingstendenser, Ekonomisk Tidskrift 1939, ss 30, 42.
35. Cassel, G: Stat och näringsliv, Föredrag vid Hakonbolagets årsstämma den 25 maj 1936, Västerås 1936, s 6.
36. Lundberg (1958) s 229.
37. Carlsson & Rosén, aa, s 496.
38. Åkerman, G: Några huvudpunkter av vår närings- och löneutveckling, Skrifter utgivna av Svenska bankföreningen 1934, s 17.
39. Lundberg, E: Kriserna och ekonomerna, Stockholm 1984, ss 70-71.
40. De olika författare som grävt efter den "nya ekonomiska politikens" rötter har kommit upp med minst fem sådana: 1) Påverkan från engelska liberaler (Keynes), 2) traditionen från Wicksell (Stockholmsskolan) 3) den socialdemokratiska traditionen från seklets början (1912 års idéer), 4) den marxistiska traditionen och 5) krav från den fackliga rörelsen.
41. Lewin, L: Planhushållningsdebatten, Uppsala 1967, s 96.
42. Lundberg (1958) s 66.
43. Rodriguez, aa, ss 28-29.
44. Rodriguez, aa, s 32.
45. Heckscher, E: Planhushållning förr och nu, Index 1934, ss 92, 98-102.
46. Heckscher, E: Gammal och ny merkantilism. Ur Till Axel Gjöres på sextioårsdagen 11 nov 1949, s 94.
47. Carlson, B: Cassel och staten, Meddelande från Ekonomisk-historiska institutionen, Lunds universitet, nr 38, 1985, ss 12-13, 16-17, 24, 30, 52-53.
48. Lundberg (1958) s 509.
49. Lundberg (1958) s 509.
50. Myrdal, aa, s 84.
51. Lindbeck, A: Svensk ekonomisk politik, Malmö 1976, s 124.
52. Rosengren, B: Valutareglering och nationell ekonomisk politik. En studie med anknytning till svenska erfarenheter 1959-1973, Nationalekonomiska institutionen, Göteborgs universitet, Memorandum nr 46, 1975, s 23.
53. Lewin, aa, ss 403-04.
54. Lewin, aa, s 410.
55. Lewin, aa, ss 334, 437-38.
56. Lundberg, E och Wibble, A: "Nymerkantilism" och selektiv ekonomisk politik. Ur Lundberg, E och Backelin, T (red): Ekonomisk politik i förvandling, Stockholm 1970, ss 10-11.
57. Lundberg, E: Ekonomiska kriser förr och nu, Kristianstad 1983, ss 150-51.
58. Krantz, O: Förnyelse och stelhet i svensk ekonomisk politik 1930-1980, Zenit nr 83, 1984, s 44.
59. Tarras-Wahlberg, B: Lagstiftning till döds? 1970-talets regleringar av företagen - kartläggning och konsekvenser, Stockholm 1980, ss 15-16. Antalet regleringslagar inom olika områden finns sammanfattade i en tabell på s 210.
60. Axelsson, R, Löfgren, K-G och Nilsson, L-G: Den svenska arbetsmarknadspolitik under 1900-talet, Arlöv 1983, s 178.
61. Tarschys, D: Den offentliga revolutionen, Falköping 1983, s 46, och Westerberg, S: Den svenska krisens farligaste samband, Veckans Affärer nr 1 1983. Den tredje kategorin omfattar alltså offentliganställda, pensionärer, sjuka, föräldralediga, AMS-sysselsatta m fl.

Litteratur

- Axelsson, R, Löfgren, K-G och Nilsson L-G: Den svenska arbetsmarknadspolitiken under 1900-talet, Arlööv 1983.
- Bergström, V: Den ekonomiska politiken i Sverige och dess verkningar, Uppsala 1969.
- Berntson, L: Marxistisk statsteori, Malmö 1978.
- Carlsson, B: Cassel och staten, Meddelande från Ekonomisk-historiska institutionen, Lunds universitet, nr 38, 1985.
- Carlsson, S och Rosén, J: Svensk historia 2, Stockholm 1970.
- Cassel, G: Kartell- och trustväsendet från socialekonomisk synpunkt, Ekonomisk Tidskrift 1901.
- Cassel, G: Möjligheten av en rationell tullskyddspolitik, SvD 16 juli 1924.
- Cassel, G: Stat och näringsliv, Föredrag vid Hakonbolagets årsstämma den 25 maj 1936, Västerås 1936.
- Cassel, G: Statsingripandets begränsning, Sunt Förnuft, dec 1936.
- Elmér, Å: Från Fattigsverige till välfärdsstaten, Lund 1975.
- Forsebäck, L: Svensk arbetsmarknad, Lund 1976.
- Forsman, A: En teori om staten och de offentliga utgifterna, Uppsala 1980.
- Grönfors, K och Sundqvist, Å: Konkurrensen, samhället och lagen, Stockholm 1977.
- Gustafsson, B (utg): Den offentliga sektorns expansion. Teori- och metodproblem, Uppsala 1977.
- Gustafsson, B: The Causes of the Expansion of the Public Sector in Sweden during the 20th Century, Uppsala Papers in Economic History, No 1 1983.
- Heckscher, E: Det moderna kartell- och trustväsendet, Särtryck ur Smålands och Blekinge handelskammarers handlingar 1911, Jönköping 1911.
- Heckscher, E: Gammal och ny ekonomisk liberalism, Stockholm 1921.
- Heckscher, E: Gammal och ny merkantilism. Ur till Axel Gjöres på sextioårsdagen 11 nov 1949.
- Heckscher, E: Nutidssamhällets utvecklingstendenser, Ekonomisk Tidskrift 1939.
- Heckscher, E: Planhushållning förr och nu, Index 1934.
- Heckscher, E: Svenskt arbete och liv, Stockholm 1980.
- Heckscher, E (utg): Sveriges ekonomiska och sociala historia under och efter världskriget, Stockholm 1926.
- Herin, J och Werin, L (utg): Ekonomisk debatt och ekonomisk politik, Lund 1977.
- Jörberg, L och Krantz, O: Ekonomisk och social politik i Sverige 1850-1939, Meddelande från Ekonomisk-historiska institutionen, Lunds universitet, nr 4, 1978.
- Krantz, O: Förnyelse och stelhet i svensk ekonomisk politik 1930-1980, Zenit nr 83, 1984.
- Krantz, O: Offentlig tjänsteproduktion 1800-1980 - Några aspekter, i Offentlig sektor och sysselsättning, NAUT-rapport 1984:6.
- Lepage, H: I morgon kapitalism, Avesta 1981.
- Lewin, L: Planhushållningsdebatten, Uppsala 1967.
- Lindbeck, A: Svensk ekonomisk politik, Malmö 1976.
- Lundberg, E: Ekonomiska kriser förr och nu, Kristianstad 1983.
- Lundberg, E: Konjunkturer och ekonomisk politik, Stockholm 1958.
- Lundberg, E: Kriserna och ekonomerna, Stockholm 1984.
- Lundberg, E och Backelin, T (red): Ekonomisk politik i förvandling, Stockholm 1970.
- Lundberg, E och Rydén, B (red): Svensk ekonomisk politik. Lärdomar från 70-talet, Kristianstad 1982.
- Montgomery, A: Industrialismens genombrott, Surte 1970.
- Montgomery, A: Svensk socialpolitik under 1800-talet, Stockholm 1951.
- Myrdal, G: Utvecklingen mot planhushållning, Tiden nr 2 1951.
- Nelhans, J: Utlänningsrätt, Lund 1981.
- Nygren, I: Från Stockholms Banco till Sveabanken. Svensk kreditmarknad under 325 år, Göteborg 1984 (stencil).
- Olson, M: Nationers uppgång och fall, Avesta 1984.
- Rodriguez, E: Den svenska skattekosten, Stockholm 1981.
- Roos, C M: Aktiebolagsrättens grunder, Lund 1977.
- Rosengren, B: Valutareglering och nationell ekonomisk politik. En studie med anknytning till svenska erfarenheter 1959-1973, Nationalekonomiska institutionen, Göteborgs universitet, Memorandum nr 46, 1975.
- Schön, L: Replik I, Zenit nr 88, 1985.
- Tarras-Wahlberg, B: Lagstiftning till döds? 1970-talets regleringar av företagen - kartläggning och konsekvenser, Stockholm 1980.
- Tarschys, D: Den offentliga revolutionen, Falköping 1983.
- Tufvesson, I: Det svenska marknadsföringssystemet, Lund 1978.
- Westerberg, S: Den svenska krisens farligaste samband, Veckans Affärer nr 1 1983.
- Wickman, K: Makro-ekonomisk planering, Uppsala 1980.
- Åkerman, G: Några huvudpunkter av vår närings- och löneutveckling, Skrifter utgivna av Svenska bankföreningen 1934.
- Åmark, K: Kristidspolitik och kristidshushållning i Sverige under och efter andra världskriget, Stockholm 1952 (SOU 1952:49-50).
- Östlund, A: Svensk samhällsekonomi 1914-1922, Stockholm 1945.

MEDDELANDE FRÅN EKONOMISK-HISTORISKA
INSTITUTIONEN, Lunds Universitet

1978

1. Tommy Bengtsson och Rolf Ohlsson, Befolkning och konjunkturer i Sverige 1749-1914.
2. Olle Krantz och Carl-Axel Nilsson, Om strukturgränser i svensk ekonomi 1861-1975. En metod att använda nationalproduktserier i analys av ekonomisk-historisk förändring.
3. Lennart Jörberg och Tommy Bengtsson, Regional Wages in Sweden during the 19th Century.
4. Lennart Jörberg och Olle Krantz, Ekonomisk och social politik i Sverige 1850-1939.

1979

5. Anders Nilsson och Lars Pettersson, Nationalekonomi och historia. Exemplet svenskt trettiotal.
6. Christer Gunnarsson, Malaysian Rubber Production. Patterns of Growth 1900-1975.
7. Olle Krantz, Struktur och strukturförändring som ekonomisk-historiska begrepp. Några synpunkter.
8. Christer Lundh, Svensk löntagarfondsdebatt under 1970-talet.
9. Björn Lårusson, Carl-Axel Nilsson, Lennart Schön, Från kolonisation till internationella investeringar.
10. Lennart Jörberg. En översikt över den svenska ekonomiska utvecklingen 1870-1979.

1980

11. Carl-Axel Olsson, Teknikhistoria som vetenskaplig disciplin. Några kommentarer.
12. Gisli Gunnarsson, Fertility and Nuptiality in Iceland's Demographic History.
13. Olle Krantz och Lennart Schön, Historical National Product Statistics of Sweden. 1: Growth Rate Tables 1861-1978.
14. Rolf Ohlsson, Högre utbildning, konjunkturer och demografiska förändringar. Del 1: Problemformulering, källmaterial, skattningar.
15. Christer Gunnarsson, Den klassiska handelsteorin och kolonialhandels expansion. Vent-for-surplusteorin som modell för småbrukarekonomier och råvaruproduktion.
16. Rolf Ohlsson, Högre utbildning, konjunkturer och demografiska förändringar. Del 2: Utländska studenter vid det svenska högskoleväsendet 1923-1975.

17. Gisli Gunnarsson, A Study of Causal Relations in Climate and History. With an emphasis on the Icelandic experience.

1981

18. Carl-Axel Olsson, Relativa faktorpriser och teknisk förändring. Några teorihistoriska kommentarer.
19. Lennart Jörberg, Kvinnliga arbetare inom svensk industri 1872-1912. En statistisk översikt.
20. Lennart Schön, Textilfabrikernas uppkomst i Sverige 1820-70. Engelsk konkurrens och inhemsk förändring.
21. Jonas Ljungberg, Tillväxt och stagnation i varvsindustrin 1950-1980. Del I.
22. Jonas Ljungberg, Tillväxt och stagnation i varvsindustrin 1950-1980. Del II.

1982

23. Christer Lundh, Vägar till arbetsplatsdemokrati. Strategidiskussionerna inom svensk arbetarrörelse efter 1918. Rapport till FARådet.
24. Carl-Axel Olsson, Jordbruk och teknisk förändring. Några teoretiska perspektiv.
25. Lennart Jörberg, Konjunktur, struktur och internationellt beroende. Industriella kriser i svensk ekonomi.
26. Olle Krantz, Teknologisk förändring och ekonomisk utveckling i Sverige under 1800- och 1900-talen. Iakttagelser från patentstatistiken.
27. Benny Carlson, Bagge, Lindahl och nationalinkomsten. Om "National Income of Sweden 1861-1930".

1983

28. Lennart Jörberg, Kvinnan i det svenska industrisamhället. En historisk översikt.
29. Christer Lundh, Levnadsstandarden - indikatorer och mått. Engelsk och svensk debatt om lönearbetarnas villkor 1750-1850.
30. Benny Carlson, Merkantilismen och 30-talet, eller Kom Heckschers storverk i rättan tid?
31. Neelambar Hatti och Rolf Ohlsson, Age at marriage in India: A study of Sirsi taluk, Karnataka, during the period 1961-1979. Some preliminary results.
32. Gisli Gunnarsson, The sex ratio, the infant mortality and adjoining societal response in pretransitional Iceland.

1984

33. Lennart Jörberg, Den svenska ekonomiska utvecklingen 1861-1983.
34. Neelambar Hatti, Block level planning in India; A comment.
35. Olle Krantz och Lennart Schön, Om den svenska konsumtionen under 1800- och 1900-talen. Två uppsatser.
36. Neelambar Hatti och Rolf Ohlsson, Impact of education on age at marriage.
37. Tommy Bengtsson och Rolf Ohlsson, Levnadsstandard och mortalitet i Sverige 1750-1860.

1985

38. Benny Carlson, Cassel och staten.
39. Jonas Ljungberg, Varvskris - och sedan? En studie i industriell omvandling.
40. Göran Ahlström, Infrastruktur och kommunikationer. Sverige under 1700- och 1800-talen.
41. Lennart Schön, Jordbrukets omvandling och konsumtionens förändringar 1800-1870.
42. Bernt Lundgren, Hälso- och sjukvården i svensk samhällsekonomi 1933-1982. Produktion och investeringar i landstingssektorn.

1986

43. Benny Carlson, Svenska regleringar under 200 år. En svepande översikt.

SKRIFTER UTGIVNA AV EKONOMISK-HISTORISKA
FÖRENINGEN

- I. Oscar Bjurling, Våldgästning och frälse. Lund 1952.
- II. Från Fugger till Kreuger. Lund 1957.
- III. Lennart Jörberg, Growth and Fluctuations of Swedish Industry 1869-1912. Lund 1961.
- IV. Oscar Bjurling, Das Steuerbuch König Eriks XIII. Lund 1962.
- V. Gert Tiderius, Lantbruksnämndernas medverkan i jordbrukets strukturrationalisering. Lund 1964.
- VI. Jörn Svensson, Jordbruk och depression 1870-1900. Lund 1965.
- VII. Björn Lárusson, The Old Icelandic Land Registers. Lund 1967.
- VIII. Torun Hedlund-Nyström, Svenska kriser och internationella konjunkturen. Lund 1970.
- IX. Sven Nordengren, Economic and Social Targets for Post-war France. Lund 1971.
- X. Martin Järnek, Studier i hushållens inkomstförhållanden 1925-1964. Lund 1971.
- XI. Carl-Axel Nilsson, Järn och stål i svensk ekonomi 1885-1912. Lund 1972.
- XII. Olle Krantz, Studier i svensk gods-transportutveckling efter 1920. Lund 1972.
- XIII. Carl-Axel Olsson, Om jordbrukssektorns ekonomi med särskild hänsyn till Sverige under det andra världskriget. Lund 1974.
- XIV. Göran Ahlström, Studier i svensk ekonomisk politik och prisutveckling 1776-1802. Lund 1974.
- XV. Bassey Ndoma-Egba, Foreign Investment and Economic Transformation in West Africa 1870-1930 with emphasis on Nigeria. Lund 1974.
- XVI. Rolf Ohlsson, Invandrarna på arbetsmarknaden. Lund 1975.
- XVII. Per Gunnar Edebalk, Arbetslöshetsförsäkringsdebatten. En studie i svensk socialpolitik. Lund 1975.
- XVIII. Gunnar Ekholm, Det svenska jordbruket och folkförsörjningen under andra världskriget. Lund 1976.
- XIX. Neelambar Hatti, American Assistance and the Indian Economy 1951-69/70. Lund 1977.
- XX. Oscar Bjurling, Karl VIII:s jordebok över Färingö. Lund 1977.
- XXI. Rune Bunte, Fiskesamhällen i Sydsverige 1876-1960. Statistisk översikt. Lund 1977.
- XXII. Gert Tiderius, Effekten av den statliga rationaliseringspolitiken. Lund 1977.
- XXIII. Christer Gunnarsson, The Gold Coast Cocoa Industry, 1900-1939. Lund 1978.
- XXIV. Gunnar Persson, Essays on Mobility and Social Reproduction. Lund 1978.
- XXV. Rolf Ohlsson, Ekonomisk strukturförändring och invandring. Lund 1978.
- XXVI. Vidar Svensson, Essays on EEC-African Associations. Lund 1979.
- XXVII. Lennart Schön, Från hantverk till fabriksindustri. Svensk textiltillverkning 1820-1870. Kristianstad 1979.
- XXVIII. Eric Nicander, Järnvägsinvesteringar i Sverige 1849-1914. Lund 1980.
- XXIX. Tommy Bengtsson, Industri under avspärrning. Studier i svensk textilproduktion 1935-1950. Lund 1980.
- XXX. Charles Edquist, Approaches to the Study of Social Aspects of Techniques. Lund 1980.
- XXXI. Nicholas Wadie Ababio-Appah, Land Ownership in the Economic Development of Ghana 1945-1975. Lund 1981.
- XXXII. Claes Brundenius, Economic Growth, Basic Needs and Income Distribution in Revolutionary Cuba. Lund 1981.
- XXXIII. Torun Hedlund-Nyström, Svenskt Havsfiske. En bibliografi. Lund 1982.
- XXXIV. Göran Ahlström, Engineers and Industrial Growth. London 1982.
- XXXV. Björn Lárusson, Islands jordebok under förindustriell tid. Lund 1982.
- XXXVI. Lennart Jörberg, Nathan Rosenberg (eds), Technical Change, Employment and Investment. Lund 1982.
- XXXVII. Christer Lundh, Gillesocialismen i England 1912-1923. Inspirationskälla för svensk arbetarrörelse. Lund 1982.
- XXXVIII. Gisli Gunnarsson, Monopoly Trade and Economic Stagnation. Studies in the Foreign Trade of Iceland 1602-1787. Lund 1983.
- XXXIX. Lars Pettersson, Ingenjörsutbildning och kapitalbildning 1933-1973. Lund 1983.

- XL. Selim Y. Gool, Mining Capitalism and Black Labour in the Early Industrial Period in South Africa - A Critique of the New Historiography. Lund 1983.
- XLI. Anders Nilsson, Studiefinansiering och social rekrytering till högre studier 1920-1976. Lund 1984.
- XLII. Raouf Ressaïssi, Settlement Colonization and Transnational Labor Emigrations in the Maghreb. A comparative study of Algeria and Tunisia. Lund 1984.
- XLIII. Wilson do Nascimento Barbosa, Growth and Government Economic Policies in Brazil: A Study of Aggregate Income Developments 1940-1980. Lund 1984.
- XLIV. Mats Johansson, Svensk industri 1930-1950. Produktion, produktivitet, sysselsättning. Lund 1985.
- XLV. Magnús S. Magnússon, Iceland in transition. Labour and socio-economic change before 1940. Lund 1985.
- XLVI. Mauricio Rojas, Renovatio Mundi. Essäer om Marx, marxismen och marxismens kris. Lund 1986.